47 Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja

”ENSIN EI YLPEYTENI ANTANUT LÄHTEÄ”

Selvitys rovaniemeläisten ruoka-avunsaajien hyvinvoinnista, tuen tarpeista sekä palvelujärjestelmän katvealueista

Orhanli, Eve
Ahola, Marika
Partanen, Anni

47 Pohjois-Suomen sosiaalialan
osaamiskeskuksen julkaisusarja

”ENSIN EI YLPEYTENI ANTANUT LÄHTEÄ”

Selvitys rovaniemeläisten ruoka-avun-saajien hyvinvoinnista, tuen tarpeista sekä palvelujärjestelmän katvealueista

Orhanli, Eve & Ahola, Marika & Partanen, Anni

12.4.2022

RAKENTEELLINEN SOSIAALITYÖ LAPISSA

Vipuvoimaa EU:lta 2014–2020

Euroopan unioni
Euroopan sosiaalirahasto

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

ROVANIEMEN KANSALAISTALO

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

ROVANIEMEN NEUVOKAS

47 Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja

ISBN 978-952-5441-46-8
ISSN 1458-5375

Taitto ja kuvitukset
Siiri Hirsiaho

Paino
Pohjolan Palvelut Oy PoPa
Rovaniemi 2022

SISÄLTÖ

LUKIJALLE 4

1 JOHDANTO 6

2 SELVITYKSEN LÄHTÖKOHDAT JA AINEISTO 8

2.1 Ruoka-apu Suomessa 9
2.2 Rovaniemen Kansalaistalon monitoimijainen asukastoiminta 10
2.3 Ruoka-apu koronapandemian aikana 12

3 SELVITYKSEN TOTEUTTAMINEN 14

3.1 Selvityksen toteuttaminen ja aineistot 15
3.2 Tutkimusetiikka ja kanssatutkijuus 22
3.3 Keitä selvityksen tiedonkeruu tavoitti? 24

4 ARJEN TOIMIJUUS JA HYVINVOINTI 26

4.1 Tyytyväisyys arkeen ja elämään 27
4.2 Terveys ja arjen toimintakyky 29
4.3 Sosiaaliset suhteet, kuuluminen ja osallisuus 32
4.4 Mielekäs tekeminen ja itsensä toteuttamisen mahdollisuudet 38
4.5 Kokemus taloudellisesta tyytyväisyydestä 40

5 RUOKAJAKELUN KÄVIJÖIDEN PALVELUIDEN JA TOIMINTOJEN KÄYTTÖ 48

5.1 Ruokajakelun käytön yleisyys ja merkityksellisyys 49
5.2 Kolmannen sektorin toimintojen käyttö 52
5.3 Julkisten ja yksityisten palveluiden käyttö 54

6 PALVELUJÄRJESTELMÄN KATVEALUEET JA KEHITTÄMISEN PAIKAT 56

6.1 Perusturvan kehittämisen paikkoja 57
6.2 Palveluiden katvealueet ja kehittämisehdotukset 61

7 LOPUKSI 70

LÄHTEET 72

LIITTEET 76

LUKIJALLE

Tämä selvitys on osa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen ESR:n rahoittaman Rakenteellinen sosiaalityö Lapissa -hankkeen kehittämistyön tueksi tarkoitettua tiedontuotantoa. Hanke kiinnittyy rakenteellisen sosiaalityön (SHL 7 §) periaatteisiin; tiedon tuottamiseen, epäkohtien ja kehittämistarpeiden esiin nostamiseen sekä osallisuuden vahvistamiseen ja edistämiseen.

Haastavassa elämäntilanteesta olevan ihmisen voi olla hankala löytää oikeanlaisen tuen piiriin monien eri palveluiden ja toimijoiden muodostamassa sokkeloisessa systeemissä, eikä sitä voi heiltä vaatiakaan. Matalan kynnyksen palveluilla on iso rooli osallisuuden vahvistamisessa, monitoimijaisen yhteistyön rakenteiden luomisessa, jotta tukea tarvitsevat ihmiset saisivat tarvitsemansa palvelukokonaisuuden, oli kyse sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista tai eri järjestöjen tarjoamasta tuesta. Sujuvien palvelupolkujen kehittäminen, oikea-aikaisen palvelutarpeen tunnistaminen ja palveluiden saavutettavuus vaativat monitoimijaisen yhteistyön vahvistamista.

Hankkeen tavoitteena on vahvistaa rakenteellista sosiaalityötä kehittämällä kokonaisvaltaisen tuen monitoimijainen malli haastavissa elämäntilanteissa olevien ihmisten hyvinvoinnin edistämiseksi. Lähtökohtana on tiedon tuottaminen ruoka-avun piirissä olevien ihmisten arjesta ja elämäntilanteista yhdessä asukkaiden ja eri toimijoiden kanssa. Selvityksen avulla hahmotetaan ja tehdään näkyväksi asukkaiden ympärille piirtyvää monitoimijaista palvelu-

ja toimintakokonaisuutta Rovaniemellä sekä täsmennetään monitoimijaisen yhteistyön kehittämistarpeita.

Kansalaistalo ja Rovaniemen Neuvokas loi puitteet ihmisten tavoittamiseksi ja toimii hankkeen tärkeänä yhteistyökumppanina. Selvityksen toteuttamisesta vastaavat Rakenteellinen sosiaalityö Lapissa –hankkeen työntekijät Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksesta ja Lapin yliopistosta. Yhteistyökumppaneina selvityksen toteuttamisessa ovat Rovaniemen Neuvokkaan työntekijät ja vapaaehtoiset, Kansalaistalon tuvan työntekijät, ruokajakelussa käyvistä asukkaista muodostuva kehittäjäasukasryhmä sekä Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen asiantuntijat.

Kiitämme lämpimästi kaikkia yhteistyökumppaneitamme tuesta ja asiantuntijuudesta, jota olemme saaneet selvityksen toteuttamiseen. Kiitos Lapin yliopiston sosiaalityön professori Sanna Hautalalle tuesta ja avusta, jota olemme saaneet kirjoittamisprosessin loppuun saattamisessa.

Erityisesti haluamme kiittää kaikkia Kansalaistalon ruokajakelussa käyviä henkilöitä, jotka ovat tuottaneet arvokasta tietoa elämästään kyselyyn vastaamalla, sekä osallistumalla haastatteluihin. Kiitämme myös kehittäjäasukkaita, jotka ovat näkökulmallaan tukeneet aineiston analyysiä ja osallistuneet selvityksen julkaisujen suunnitteluun ja tekemiseen. Runoilija56 ja Ämmi, teidän runonne syventävät kokemusta ruokajakelussa käymisestä ja yhdessä kehittämisestä, suuri kiitos niistä.

1 JOHDANTO

"Tänne me tulemme joka arkiaamu sankoin joukoin
me pienituloiset.
Jokaisella on oma tarinansa miksi jouduimme tulemaan tänne.
Onneksi on kaupungilla paikka mistä saa apua.
Ensin ei ylpeyteni antanut minun lähteä.
Kun oli jääkaappi tyhjä ja rahat lopussa, ylpeyteni katosi.
Sain eilenkin hyvää ruokaa mukaan ja kullanarvoisia neuvoja
raha-asioiden hoidosta.
Saa jutella toisten kanssa, tuulettaa ajatuksia sodan kauhuista.
Minne joutuisimmekaan ilman tätä ruoka-apua, turmion tielle kai.
Sen on kiitoksen paikka teille ja kaupungille tästä palvelusta.
Toivottavasti jaksan vielä tulla päivittäin tänne apua hakemaan.
Olen todella tyytyväinen tästä palvelusta. Suurkiitos vielä kerran."

Runoilija56

Millaista on taloudellisesti niukka arki Rovaniemellä? Mitkä asiat tuovat voimavaroja ja mikä haastaa päivittäistä elämää? Millaisia rakenteellisia kehittämisen tarpeita näkyy palveluiden katvealueella? Ainakin näihin kysymyksiin pureudumme tässä selvityksessä. Selvitystä varten on kerätty tietoa Rovaniemen Kansalaistalon ruokajakelussa käyviltä ihmisiltä heidän arjestaan, hyvinvoinnistaan, palveluiden ja toimintojen käytöstään sekä tuen katvealueista.

Tavoitteenamme on ollut saavuttaa sellaisten ihmisten tieto, jotka tukeutuvat ensisijaisesti matalan kynnyksen toimintaan eivätkä ole julkissektorin palveluiden piirissä. Matalan kynnyksen toiminnoilla tarkoitetaan yleensä järjestöjen tarjoamia toimintoja, joihin pääsy ei edellytä maksua, asiakkuutta, sitoutumista, työpanosta tai henkilöllisyyden todistamista. Raportti rakentuu seuraavien tutkimuskysymysten ympärille:

1) *Miten ruokajakelussa käyvät ihmiset kuvailevat omaa arkeaan, hyvinvointiaan?*

2) *Mistä ruokajakelussa käyvät ihmiset saavat tällä hetkellä tarpeisiinsa vastaavaa tukea?*

3) *Minkälaisia palvelujärjestelmän katvealueita ruokajakelussa käyvien ihmisten tuen tarpeet tuovat ilmi?*

Aiheen käsittelyssä olemme huomioineet keväällä 2020 alkaneen koronapandemian. Se ei ole selvityksen teemana, mutta on vaikuttanut ihmisten hyvinvointiin ja osallisuuteen olennaisella tavalla selvityksen tekemisen ajankohtana. Selvityksen aineisto koostuu kyselyaineistosta ja teemallisesta yksilöhaastatteluaineistosta, jotka on kerätty keväällä 2021. Aineistonkeruun aikaan vallitsivat tiukat poikkeusolot, jotka vaikuttivat myös aineistonkeruuseen.

Selvitys alkaa ruoka-apuilmiötä ja Rovaniemen Kansalaistalon asukastoimintaa taustoittavalla sekä aineistoa esittelevällä luvulla. Sen jälkeen kuvailemme selvityksen aineistoa ja sen analyysiä omassa luvussaan. Sitten siirrymme tuloksiin: arjen ja hyvinvoinnin kuvaukseen, palveluiden käytön nykytilaan sekä palvelujärjestelmän katvealueisiin ja kehittämisehdotuksiin. Lopuksi pohdinnassa jäsennämme selvityksen tuloksissa hahmottuvaa kokonaiskuvaa.

2 SELVITYKSEN LÄHTÖKOHDAT JA AINEISTO

2.1 RUOKA-APU SUOMESSA

Suomalaisen ruoka-avun alku on tavallisesti ymmärretty reaktiona 1990-luvun taloudelliseen lamaan ja kasvaneeseen työttömyyteen. Ruoka-avun lähtökohta ja hyöty on kuitenkin maailmanlaajuisesti kahtalainen: sosiaalipoliittinen ja ruokahävikin vähentämiseen pyrkivä. Suurin osa ruoka-apuna jaettavasta ruoasta on kauppojen tai koulujen lahjoituksina jakamaa päiväysmerkittyä ylimääräruokaa. Globaalisti jopa kolmasosa tuotetusta, kaupoissa myytävästä ruoasta päätyy jätteeksi. Päiväysmerkityn hävikkiruoan hyödyntäminen on olennainen osa ruoka-avun toimintaperiaatteita. Hävikkiruoka on päiväysmerkittyä ylijäämäruokaa, jonka viimeinen käyttöpäivä tai parasta ennen-merkintä on pian, eikä sitä lainsäädännöllisistä syistä voida enää myydä (Hänninen ym. 2008; Laihiala 2018; Ohisalo & Saari 2014; Ohisalo ym. 2015).

Ruokajakelun tarve länsimaisissa yhteiskunnissa tuo esiin, että jopa maailman rikkaimmissa valtioissa on sellaista taloudellisen pärjäämisen niukkuutta, joka aiheuttaa ruokaturvattomuutta. Ruokaturvattomuudella tarkoitetaan kokemusta rajallisesta tai epävarmasta mahdollisuudesta turvata oma riittävä ravinnonsaanti (Mayer & Anderson 2020; Salonen 2016; Silvasti 2011). On myös huomattava, että asunnottomuuden ehkäisyyn on panostettu etuusjärjestelmän (asumistuki) ja erilaisten asunnottomuusohjelmien kautta, mutta ravinnolla ei ole samanlaista asemaa valtion tukirakenteissa. Voidaan ehkäpä ajatella ravinnon sisältyvän toimeentulotukeen, johon kaikki kansalaiset viimesijaisesti ovat oikeutettuja. Toisaalta suomalaisen vähimmäisturvan on todettu olevan riittämätön pitkäaikaiseksi toimeentuloksi. (Kuivalainen 2013; Silvasti 2011, 281.) (kts. luku 5.3.)

Ruoka-avulla on monia muotoja, joista ruokapankki syntyi aikanaan Yhdysvalloissa, mutta rantautui Suomeen pääasiassa osana kirkon toimintaa. Kirkon ruokapankit toimivat muun seurakunnan tarjoaman diakoniatyön ohessa, jonka periaatteisiin kuuluu avuntarpeen yksilöllinen selvittäminen. Hieman erilaista, matalan kynnyksen ruoka-aputoimintaa on ruokajakelu, jota toisinaan näkee nimitettävän ruokajonoksi tai leipäjonoksi. (Hänninen ym. 2008; Ohisalo & Saari 2014; Silvasti 2011.) Ruokajakelua tehdään useimmiten järjestöjen ja kirkon organisoimana. Ruoka-apu on tutkimuskirjallisuudessa usein käytetty, vakiintunut termi, joka on synonyymi ruokajakelun käsit-

teelle. Tässä selvityksessä ruoka-apuun viitataan pääasiassa ruokajakeluna, joka on Kansalaistalolla toiminnasta käytössä oleva sana.

Vastikään valmistuneessa Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskuksen (Socca) selvityksessä arvioitiin kolmea vaihtoehtoista koordinaatiomallia ruoka-avun toteuttamiseksi tulevaisuudessa. Eräs sen tärkeistä viesteistä on yhteistyön edistäminen ruoka-aputoimijoiden ja eri sektoreilla toimivien ammattilaisten kanssa. (Karjalainen ym. 2021).

2.2 ROVANIEMEN KANSALAISTALON MONITOIMIJAINEN ASUKASTOIMINTA

Talon sisällä me kaikki olemme lämpimien villasukkien arvoisia.

Rovaniemen Kansalaistalo on kaikkien rovaniemeläisten asukkaiden, vapaaehtoisten ja järjestöjen yhteinen olohuone. Talon ytimessä sijaitseva asukastupa tarjoaa mahdollisuuden yhteiselle ruokailulle ja keskustelulle, toivotulle ryhmätoiminnalle, ja vaikkapa yhteislaululle ja tuolijumpalle. Mahdollistajina toimivat sekä Rovaniemen Neuvokkaan vapaaehtoiset että asukastuvalla työskentelevät kaupungin työllistämät työntekijät. Osana asukkaiden hyvinvoinnin ja osallisuuden vahvistamista julkisia palveluja tuottavat työntekijät ja päätöksiä tekevä päättäjä ovat kiinnittyneet Talon toimintaan.

Lisäksi lähes 150 toimijaa kokoontuu ja toimii Talon tiloissa. Heistä noin kymmenellä on omat toimitilat Talossa, ja 30 järjestöllä on ns. järjestökaappi. Talo antaa järjestöille myös ympäristön kohdata laajan joukon asukkaita toimintaansa ja toisia yhdistyksiä yhteistyöhön. Talolla eri yhdistykset ovatkin toteuttaneet erilaista toimintaa Talossa käyville asukkaille.

Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskuksen (STEA) ja kaupungin rahoittama Rovaniemen Neuvokas koordinoi Kansalaistalon toimintaa antaen tukiranteet sekä asukas- että järjestölähtöiselle toiminnalle. Kansalaistalo-konsepti kokoaa yhteen asukkaat, vapaaehtoiset ja järjestöt. Konseptin juuret ovat vuonna 1995 Raha-automaattiyhdistyksen (RAY) tuella perustetun Suomen pohjoisimman vapaaehtoistyönkeskuksen Rovaniemen Neuvokkaan toiminnassa. Neuvokkaan vastuullisena taustatahona toimii MIELI Rovaniemen Seudun Mielenterveys ry.

Asukkaiden hyvinvointia ja järjestöjen toimintaedellytyksiä tukeva Kansalaistalo-konsepti on rakennettu pitkäjänteisellä yhteistoimijuudella ja yhdessä tekemällä. Vuonna 2013 vapaaehtoistyönkeskuksen vapaaehtoisten mahdollistamana käynnistettiin koulujen ja päiväkotien ylimääräruoan jakelu. Konsepti otti kehitysloikan vuonna 2015, jolloin Rovaniemen kaupungin ja järjestöjen yhteistyönä RAY:n tuella perustettiin Rovaniemen Järjestötalo. Samalla Neuvokas sai rahoituksen järjestöneuvojalle, jonka tehtävänä oli vahvemman järjestö-kuntakumppanuuden kehittäminen ja asukkaiden ohjautumisen sujuvoittaminen järjestölähtöiseen toimintaan. Samalla kehitettiin julkisen sektorin jalkautumista asukkaiden pariin.

Syksyllä 2019 ovensa avannut Rovaniemen Kansalaistalo yhdisti Järjestötalon ja Rovaniemen torin laidassa toimineen asukastuvan. Yhteisiin tiloihin muutto yhdisti myös kaksi ruokajakelupistettä: asukastuvan kauppojen lahjoittamien tuotteiden jakelun ja järjestötalon koulujen ja päiväkotien ylimääräruokajakelun. Neuvokas huolehtii monitoimijaisen Kansalaistalon arjen sujumisesta ja yhteiskehittämisestä, sekä koordinoi Suomen pohjoisinta vapaaehtoistyönkeskusta. Vapaaehtoiset toimivat ruokajakelun lisäksi monissa eri tehtävissä.

Arkipäivisin toteutuvat kauppojen lahjottamien päiväysmerkittyjen tuotteiden ja lämpimän koulujen ja päiväkotien ylimääräruokien jakelut ovat osa asukaslähtöistä matalankynnyksen toimintaa Rovaniemen Kansalaistalossa. Asukastuvan työntekijät vastaavat klo 10 alkavasta tuotteiden jakelusta ja vapaaehtoiset klo 12 aikaan alkavan lounaan jaosta. Vapaaehtoiset noutavat jaettavat tuotteet ja lounaan Talolle. Rovaniemen Neuvokas huolehtii vapaaehtoisten työn organisoinnista ja Tuvan työntekijöiden lähijohtamisesta. Rovaniemen Kansalaistalo on mukana ruoka-apua toteuttavien järjestöjen ja seurakuntien yhteistyöverkostoa, jossa Rovaniemen kaupunki on tiiviisti mukana.

Rovaniemen Kansalaistalon ovien ollessa auki ruokajakelussa kävijät eivät erotu omana toiminnan kohderyhmänä muista Kansalaistalolla asioivista. Ennen pandemiaa molemmat ruokajakelut toteutettiin Talon sisällä Tuvassa, jossa päivän aikana asukkaat osallistuivat muuhun asukastoimintaan, viettivät aikaa muuan muassa seurustellen ja lukien päivän lehdet, hoitaen omia asioitaan tietokoneella taikka vapaaehtoisen tai Neuvokkaan neuvojan kanssa.

2.3 RUOKA-APU KORONAPANDEMIAN AIKANA

Selvitys on tehty koronaviruspandemian aikana, ja sillä on ollut selvityksen toteuttamiseen kokonaisvaltainen vaikutus. Korona-aika ja esimerkiksi siihen liittyvät kokoontumisrajoitukset hankaloittivat aineistonkeruuta, kehittäjäasukasryhmän toimintaa ja selvityksen laatimiseen liittyvää yhteistyötä. Vaikka korona ei ole ollut selvityksen teemallisena kiinnostuksen kohteena, se on ollut mukana vaikuttamassa moniin eri asioihin myös selvityksen kohderyhmään kuuluvien ihmisten elämissä. Siitä syystä tulosten tulkinnassa on tarpeellista jossain määrin ottaa huomioon korona ja poikkeusolot.

Pandemia-aika johti mittaviin lomautuksiin ja irtisanomisiin, joka on kasvattanut jonkin verran ruoka-avun kävijämääriä kaikkialla maassa. Keväällä 2020 voimaan astuneet poikkeusolot ja niiden myötä asetetut rajoitustoimet toisaalta myös muuttivat ruoka-aputoimintaa monin tavoin. Esimerkiksi Rovaniemen Kansalaistalon toimitilat ovat olleet joko kokonaan suljettuja tai vain rajoitetusti käytössä. Ruokajakelua toteutettiin siten, että omaa vuoroa odotettiin ulkona ja ruoka jaettiin Kansalaistalon eteisaulan kautta. Talolta toteutettava ruokajakelu oli kokonaan tauolla kesällä 2020. Tällöin ruokajakelu toteutettiin yhteistyössä Rovaniemen kaupungin kanssa kotiin kuljetuksina yli 70-vuotiaille asukkaille.

Toistaiseksi pandemian vaikutuksista ruoka-apuun on vain vähän selvitys- tai tutkimustietoa. (Alppivuori 2020; Eronen ym. 2020; Hiilamo 2021; Laihiala & Nick 2020.) Parhaillaan toimivan ”Korona yhteiskunnan marginaaleissa” (KoMa) -projektin (ESR) Ruokajono-osahankkeessa kehitetään tälle selvitykselle hyvin läheisiä teemoja, kuten ruokajonojen ihmisten hyvinvointia ja palvelujärjestelmän toimivuutta. Pandemia-aika on tehnyt näkyväksi monien ihmisten toimeentulon haurauden. Lyhytkin lomautus riittää horjuttamaan taloudellista pärjäämistä ja synnyttämään ruoka-avun tarpeen. Tuomo Laihialan & Reetta Nickin (2020) laatiman selvityksen mukaan ruoka-aputoimijoiden suurin haaste keväällä 2020 oli apua tarvitsevien ihmisten määrän huomattava kasvu.

Ruoka-apu muuttui nopeasti hätäavun antamiseksi ja toimintoja jouduttiin sopeuttamaan vallitsevaan tilanteeseen: yhteisölliset ruokailuhetket suljettiin ja moni oli vaarassa joutua oman onnensa nojaan. Järjestöille ominai-

sen joustavan toimintarakenteen ansiosta nopeasti saatiin kehitettyä uusia toimintoja, joilla mahdollistettiin avun tarjoamisen jatkuminen. Ruoka-avun riippuvaisuus hävikkiruoasta ja hävikkiruoan saatavuuden haasteet etenkin ensimmäisenä koronakeväänä asettivat ruoka-avunsaajat haavoittuvaan asemaan. Koronakriisi vaikutti globaalisti elintarvikkeiden toimittamiseen kauppoihin, mikä oli omiaan vaarantamaan ruokaturvaa (HLPE 2020).

3 SELVITYKSEN TOTEUTTAMINEN

3.1 SELVITYKSEN TOTEUTTAMINEN JA AINEISTOT

Selvitys on toteutettu monimenetelmällisesti, jonka vuoksi yhdistämme ruokajakelun piirissä kerätyn kyselyaineiston (N=146) ja saman joukon parissa kerätyn, teemallisen yksilöhaastatteluaineiston (N=9) analyysit. Kyselylomakkeessa oli likert-asteikkoisia kysymyspatteristoja sekä monivalinta- ja avokysymyksiä, joiden vastauksia hyödynnämme analyysissä silloin, kun ne lisäävät ja syventävät ymmärrystä määrällisen aineiston tuloksista.

Molemmat pääaineistot keräsimme alkuvuodesta 2021 ja analyysissä ne ovat samanarvoisia ja toisiaan tukevia. Haastatteluaineisto syventää kyselyaineiston tuloksia, kyselyaineisto puolestaan luo kattavampaa kuvaa ruokajakelussa asioivien ihmisten elämäntilanteesta. Pääaineistojen lisäksi hyödynnämme sekundaariaineistona Rovaniemen Neuvokkaan toimintatilastoja. Tavoitteenamme on selvittää Rovaniemen Kansalaistalolla käyvien asukkaiden arkea, hyvinvointia ja tuentarpeita. Lisäksi kysymme, millaisia rakenteellisia kehittämisen paikkoja näkyy palveluiden ja toimintojen katvealueilla.

KYSELYAINEISTO JA SEN ANALYYSI

Selvityksen ensimmäinen pääaineisto on Rovaniemen Kansalaistalon asukastoimintaan osallistuvilta asukkailta kerätty kyselyaineisto (N=146). Kyselyyn vastaaminen toteutettiin monikanavaisesti paperisella kyselylomakkeella tai sähköisesti Webropol -linkillä (mm. QR-koodi tiedonkeräysesitteissä). Suurin osa vastaajista täytti paperisen lomakkeen Kansalaistalolla. Vain muutama henkilö vastasi sähköiseen kyselyyn. Lisäksi yksittäiset vastaajat täyttivät paperisen lomakkeen kotona palauttaen sen Kansalaistalolle. Hankkeen ja Neuvokkaan työntekijät syöttivät paperiset vastaukset Webropol -lomakkeelle.

Kysely tehtiin kahtena ajankohtana aikajaksoilla 26.1.-26.2.2021 ja 22.4-17.5.2021. Tammi-helmikuussa saatiin 86 vastausta ja huhti-toukokuun jatkoajan myötä 60 vastausta lisää, yhteensä vastauksia kertyi 146. Tiedonkeruuta hankaloitti maailman laajuinen koronapandemia. Siitä johtuen Kansalaistalon asukastoiminta oli ruokajakelua lukuun ottamatta tauolla. Alkuperäisenä suunnitelmana oli kerätä tietoa asukastoiminnassa olevilta

ihmisiltä, mutta koronasta johtuen kyselyn vastaajaksi valikoituivat ruoka-jakelussa käyneet asukkaat.

Kyselylomakkeeseen vastaamisen yhteydessä vastaajilla oli mahdollisuus osallistua ruokakaupan lahjakorttien arvontaan sekä ilmoittaa halukkuudestaan osallistua hankkeen kehittäjäasukastoimintaan ja haastateltavaksi. Vastaajille annettiin infokirje, jossa kerrottiin hankkeesta, selvityksen tarkoituksesta sekä selvitykseen osallistuvan oikeuksista (liite 3).

Kyselylomake (liite 4) koostuu viidestä osiosta, joita ovat ruoka-apu, oma hyvinvointi, hyvinvointia tukevat palvelut ja toiminta, taustatiedot ja terveiset päättäjille, ammattilaisille sekä kyselyn laatijoille. Kyselylomake suunniteltiin hankkeen työntekijöiden, ruokajakelua toteuttavien Tuvan ja Rovaniemen Neuvokkaan työntekijöiden sekä Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen tutkijoiden yhteistyönä. Yhteisellä suunnittelulla kyselylomakkeeseen saatiin nivottua yhteen käytännön kehittämisen ja rakenteellisen sosiaalityön näkökulmat.

Kyselyaineiston analysoimme SPSS-ohjelmaa käyttäen. Analyysissä käytimme selittävinä muuttujina tavanomaisia perustietoja, kuten sukupuolta, ikää, elämäntilannetta, kotitaloutta/asumismuotoa. Väittämäkysymyksistä teimme ristiintaulukoita ja analysoimme muuttujien jakautumista ja niiden välisiä riippuvuuksia.

Matalan kynnyksen toimintana Kansalaistalolla käyvistä asukkaista ei ylläpidetä kävijä- tai asiakasrekisteriä. Rovaniemen Neuvokas tilastoi kuitenkin asukastoimintaansa osallistuvia kävijäotannoilla. Tiedonkeräystä valmisteltaessa hankkeen ja Neuvokkaan yhteistyönä tehtiin kävijäotanta loka-marraskuussa 2020. Anonymisoidusta aineistosta tuotettiin hankkeen toimesta kävijätilasto (sukupuoli- ja ikäjakauma, sekä hyödynnetyn ruokajakelun muodot). Otanta-aikana ruokajakelussa kävi 452 eri ihmistä. Otantaan suhteutettuna selvityksen tiedonkeruu tavoitti noin kolmanneksen (32,3%) ruokajakelun kävijöistä.

Tiedonkeruun voidaan arvioida tavoittaneen isomman osan ruokajakelun kävijöistä keräysajankohtana. Rovaniemen Neuvokkaan ruokajakelun vuosittaisen toimintatilaston mukaan tammi-helmikuussa 2021 ruokaa haettiin normaalia vähemmän. Huhti-toukokuussa 2021 kävijämäärät nousivat jonkin verran. Keräysjaksojen väliin jäänyt maaliskuu olisi ollut kävijämäärältään korkein kuukausi kevätkaudella 2021 tai jopa siihen mennessä koko koronapandemian aikana. (Liite 1.)

LAADULLINEN AINEISTO

Haastatteluaineisto on toinen selvityksen pääaineisteistoista ja se koostuu yhdeksästä (N=9) teemallisesta yksilöhaastattelusta. Haastatteluaineiston keräsimme Rovaniemen Kansalaistalolla 19.4-18.6.2021 välisenä aikana. Haastateltavat rekrytoitiin kyselyaineiston keruun yhteydessä. Vaikka haastateltavat saivat määritellä haastattelupaikan, kaikki haastattelut toteutuivat lopulta Kansalaistalolla. Haastatteluiden kesto vaihteli 30 minuutin ja kahden tunnin välillä, keskimäärin aikaa meni tunti. Haastattelurungon laatimiseen osallistuivat sekä hankkeen työntekijät että Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen tutkijat (liite 5).

Haastatteluaineisto litteroitiin perustason litterointina, jossa puhekieli ja täytesanat on säilytetty. Kesken jäävät tavut, äännähdykset ja haastattelijan tekemät minimipalautteet (esim. mm, niin) siltä osin, kun niillä ei ole vuorovaikutuksellista merkitystä, on jätetty pois. Litteroitua haastatteluaineistoa kertyi 157 sivua (Calibri, fonttikoko 11). Haastateltavista oli haastatteluhetkellä vanhuuseläkkeellä 4, työkyvyttömyyseläkkeellä 3 sairauslomalla 1 ja työttömänä 1. Naisia haastateltavista oli 7 ja miehiä 2. Haastateltavat olivat iältään 28-vuotiaasta yli 65 vuotiaisiin.

Haastatteluaineiston lisäksi laadullisena aineistona ovat kyselyn avovastaukset (N=541). Avokysymyksellä on kysytty vastaajien kokemusta ruoka-avun hakemisen taustalla vaikuttavista asioita (N=85), arjessa hyvin olevia asioita (N=112), mikä arkea tällä hetkellä vaikeuttaa (N=104) ja millainen tuki tai apu auttaisi tällä hetkellä (N=84). Lisäksi kyselyssä oli mahdollisuus kertoa millaisen viestin haluaisi välittää päättäjille (N= 72) ja antaa palautetta selvityksen tekijöille ja ammattilaisille (N=84).

ROVANIEMEN NEUVOKKAAN TOIMINTATILASTOT

Täydentävänä aineistona selvityksessä olemme käyttäneet Rovaniemen Kansalaistalon asukastoiminnasta ja ruokajakelusta vastaavan Rovaniemen Neuvokkaan toimintatilastoja. Selvityksessä käytetyt toimintatilastot ovat: Rovaniemen Kansalaistalon ruokajakelun kuukausittaiset hakukerrat ajalta 8/2019–12/2021 ja Rovaniemen Neuvokkaan vapaaehtoistyönkeskuksen vuonna 2021 vastaanottamat asukkaiden avun ja tuentarpeen pyynnöt.

Sekundaariaineistot täydentävät ensisijaisten aineistojen tuomaa tietoa.

Ruokajakelun kuukausittaisia hakukertoja kuvaavan tilastoinnin avulla olemme arvioineet sitä, kuinka hyvin keräämämme aineisto edustaa ruokajakelun yleistä kävijämäärää. Tukipyyntöjä koskeva tilasto tuottaa tietoa matalan kynnyksen piiriin tulevien ihmisten tuen tarpeista, monitoimijaisen yhteistyön nykytilasta ja kehittämisen paikoista. Ruokajakelussa käyvissä on tukipyyntöjä tehneitä asukkaita. Tilaston tarkastelussa olemme keskittyneet vastaajien nostamiin tukimuotoihin.

AINEISTOJEN ANALYYSI

Rakensimme selvityksen analyysirungon aineistolähtöisesti seuraavalla tavalla: Arjen ja hyvinvoinnin kuvaukseen kuuluivat tyytyväisyyttä elämään, terveyttä, toimintakykyä, sosiaalisia suhteita sekä tuen tarpeita koskevat teemat. Nykyisen tuen rakentumista tarkastelimme etsimällä vastauksia ja lainauksia, joissa käsiteltiin palveluiden käyttöä, järjestösektorin toimintojen käyttöä sekä kokemuksia autetuksi tulemisesta. Tuen katvealueita löysimme aineistosta tunnistamalla vastaajien kokemuksia palveluista ja toiminnoista, sivuun jäämisestä ja vaikeasta saavutettavuudesta.

Koko aineisto on anonymisoitu eivätkä yksittäiset vastaajat ole henkilöinä tunnistettavissa. Tilastollisesta tarkastelusta ja avovastauksista on jätetty pois yksittäisiä, tunnistamista mahdollistavia vastauksia. Kyselyvastausten osalta henkilöllisyys on suojattu kirjaamalla avovastauslainauksiin tilasto-ohjelman mukainen vastaajanumero. Vastaajien henkilöllisyyden suojaamisen merkitys korostuu kerättäessä tietoa pieneltä, yhteisölliseltä joukolta.

Aloitimme analyysin tutustumalla kyselylomakeaineistoon saadaksemme kokonaiskuvan siitä, keitä vastaajat ovat. Tarkastelimme tilastollisesti vastaajien perustietoja, kuten sukupuoli- ja ikäjakaumaa, asumismuotoja, koulutustaustaa, elämäntilanteita ja toimeentuloa. Perustiedoista teimme tilastollisia luokitteluja, joiden toimivuudesta keskustelimme kehittäjäasukkaiden kanssa kesäkuun 2021 tapaamisessa. Syksyllä veimme ruokajakelussa käymistä koskevan tilastollisen aineiston, avovastaukset sekä haastatteluaineistoa koskevat ensimmäiset havainnot kehittäjäasukkaiden yhteiseen keskusteluun. Kehittäjäasukkaat painottivat, että tilastollisilla luokitteluilla ei saa hävittää ruokajakelun kävijöiden moninaisuutta ja erilaisia elämänpolkuja. Olemme käsitelleet aineistoja muistaen tämän ohjenuoran.

Aineistoja analysoitiin toisiaan täydentäen. Ensin katsoimme tilastollisesta aineistosta analyysirungon mukaisten teemojen ilmenemistä ja jakautumista vastaajien arjessa, sekä teemojen välisiä suhteita. Määrällinen aineisto analysoitiin hyödyntäen tilastollisia perusjakaumia ja ristiintaulukointeja. Vastausten lukumäärä kerrotaan selvityksessä N= tai n= merkinnöillä.

Laadullisen aineiston rooli on ollut analyysissä syventää tilastoaineistosta tehtyjä tulkintoja. Haastatteluja ja kyselyn avovastauksia käytiin läpi koodaamalla analyysirungon mukaisia teemoja, jonka jälkeen teemat ryhmiteltiin. Kokonaisaineiston analyysissä tehdyistä ryhmittelyistä hahmotimme yleisempiä, pelkistetympiä luokkia.

Ruoka-apututkimuksessa on jo aiemmin havaittu, että ruoka-apuun turvautuvien ihmisten kokema niukkuus näkyy sekä taloudessa, sosiaalisissa suhteissa että terveydellisissä seikoissa (Ohisalo 2017, 8). Tästä syystä analysoimme hyvinvointia seuraavien luokkien kautta: terveys ja arjen toimintakyky, sosiaaliset suhteet ja yhteisöllisyys, itsensä toteuttamisen mahdollisuudet, sekä taloudellisen toimeentulon ja asumisen teemat.

TUTKIMUS–KYSYMYKSET	KESKEISET TULOKSET
1) Miten ruokajakelussa käyvät ihmiset kuvailevat omaa arkeaan ja hyvinvointiaan?	**Tarpeet** - Arkea ja hyvinvointia haastavat moninaiset tarpeet, jotka liittyvät terveyteen ja toimintakykyyn, yksinäisyyteen sekä velkaantumiseen ja riittämättömään perusturvaan. - Vastaajien arjen ja hyvinvoinnin kuvauksessa tulee vahvasti esille elämäntilanteidensa moninaisuus - yhdistävänä tekijänä on taloudellinen niukkuus. **Tyytyväisyys elämään** - Huolimatta elämäntilanteen reunaehdoista vastaajat ovat yleisesti ottaen tyytyväisiä elämäänsä ja suhtautuvat luottavaisesti tulevaisuuteensa. - Elämäänsä tyytyväisimpiä ovat vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeellä olevat. He suhtautuvat myös tulevaisuuteensa luottavaisimmin. - Tyytymättömimpiä olivat puolestaan työttömänä tai muussa elämäntilanteessa olevat eli esimerkiksi opiskelijat ja vanhempainvapaalla olevat.
2) Mistä ruokajakelussa käyvät ihmiset saavat tällä hetkellä tarpeisiinsa vastaavaa tukea?	**Julkisten sote-palveluiden käyttö** - Julkisen perusterveydenhuollon ja erikoissairaanhoidon palveluiden käyttö korostuu vastaajien joukossa. - Sosiaalipalveluiden käyttö oli vastaajien joukossa vähäistä ottaen huomioon elämäntilanteiden haasteet ja tuen tarpeet. **Kansalaistalo, järjestöt ja saatu tuki** - Vastaajat kertoivat saavansa järjestösektorin toiminnoista keskusteluapua, neuvontaa ja vertaistukea ja ruoka-apua. - Neuvokkaassa ja muussa kolmannen sektorin toiminnassa toteutettavalla vapaaehtoistyöllä ja vertaistoiminnalla on tärkeä rooli mielekkään tekemisen tarjoajana. **Itsenäisen selviytymisen eetos** - Ihmisten avun hakemisen vaikeus näkyy siinä, että arjen erilaiset selviytymisstrategiat ovat tärkeitä - tarve säilyttää kasvonsa koskee jokaista. Ihmiset yrittävät selvitä omin avuin niin pitkään kuin mahdollista. - Avun hakemisen pitkittyminen on aiheuttanut elämäntilanteen vaikeutumista ja uusien ongelmien syntymistä.

3) Minkälaisia palvelujärjestelmän katvealueita ruokajakelussa käyvien ihmisten tuen tarpeet tuovat ilmi?	**Perusturvan kehittämistarpeet** 1) sosiaalietuuksien tarkkarajaisten myöntämisperusteiden väljentäminen siten, että ne mahdollistavat ihmisten elämäntilanteisten vaikeuksien tunnistamisen ja niihin vastaamisen 2) raskaiden ja byrokraattisten käsittelyprosessien keventäminen tavalla, joka mahdollistaa nopeamman avun saamisen. 3) sosiaalietuuksien väliin putoamisen vähentäminen vahvistamalla monitoimijaisen tuen yhteistyörakenteita. Ihmisillä usein useampia yhtäaikaisia ongelmia. **Julkisten palvelujen saavutettavuuden parantaminen** - Hyvinvointivaltion julkiset palvelut ovat vaikeasti saavutettavia. Käytännössä saavutettavuuden ongelmat tarkoittavat epäselvyyttä siitä, mistä ja miten apua voi hakea ja saada. - Palveluiden piiriin hakeutuminen tai avun pyytäminen koetaan kuormittavina vaikeutuneissa ja epävarmoissa elämäntilanteissa. - Myös ammattilaisten välillä on epätietoisuutta toistensa ydinosaamisesta, johon vaikutetaan tiivistämällä yhteisten asiakkaiden monitoimijaisia verkostoja. **Järjestöjen matalankynnyksen tuki** - Järjestöt tavoittavat matalan kynnyksen periaatteiden johdosta ihmisiä, joita julkinen palvelujärjestelmä ei tavoita. - Järjestöt ovat itsenäisiä toimijoita, joiden toimintaperiaatteista, kuten ihmislähtöisyydestä ja matalasta byrokratiasta, on opittavaa palveluekosysteemin kehittämisessä - Järjestöillä merkittävä rooli monitoimijaisissa yhteistyörakenteissa, jota olisi syytä edelleen vahvistaa palveluihin pääsyn sujuvoittamiseksi ja tuen tarpeisiin vastaamisen parantamiseksi.

3.2 TUTKIMUSETIIKKA JA KANSSATUTKIJUUS

Selvityksen aineistot on analysoitu sisällönanalyysillä ja kanssatutkijuuden ajatusta soveltamalla. Selvitys noudattaa perinteisiä tutkimuseettisiä ohjeita (TENK). Selvityksen eettisyys on otettu huomioon selvityksen alkumetreiltä asti, jatkuen koko prosessin loppuun asti. Eettisyys ja sensitiivinen tutkimusote näkyvät erityisesti siten, että olemme huolehtineet selvityksen kohderyhmän mahdollisuudesta osallistua heitä koskevaan tiedon tuotantoon ja analysointiin. Raportti on kirjoitettu tavalla, jossa ihmisten kokemukset tulevat huomioiduksi ja heidän tuen tarpeensa saadaan näkyväksi sekä huomioiduksi yhteiskunnallisessa päätöksenteossa.

KANSSATUTKIJUUS

Kanssatutkijuuden ideana on tavoittaa ruokajakelussa käyvien ihmisten kokemusmaailma ja näkökulma - saada asukkaiden ääni ja näkemykset osaksi tutkimustulosten tulkintaa. Selvityksessä kanssatutkijoina ovat olleet ruokajakelussa käyvistä asukkaista koostuva kehittäjäasukasryhmä, joka aloitti toimintansa tiedonkeräyksen loppuvaiheilla. Kansalaistalo on rovaniemeläisten toinen olohuone, kaikkien asukkaiden kohtaamispaikka. Kansalaistalon toimintoja nimitetään asukastoiminnaksi ja toimintaan osallistuvia ihmisiä asukkaiksi. Näin ollen, selvityksen tekemisessä mukana ollut kehittäjäryhmä koostuu kehittäjäasukkaista. Kehittäjäasukasryhmä tapasi noin kuukauden välein selvityksen valmistumiseen saakka.

Kanssatutkijoina kehittäjäasukkailla on ollut korvaamaton merkitys selvityksen rakenteeseen, ilmaisutapaan ja julkaisun suunnitteluun. Kehittäjäasukkaat ovat olleet mukana selvitysprosessin eri vaiheissa: he ovat kertoneet kokemuksensa aineistonkeruusta, tuoneet näkemyksensä aineiston tulkintaan ja analyysiin. He myös kommentoivat useaan otteeseen selvityksen tekstiä sen rakenteen ja luettavuuden näkökulmista. Kehittäjäasukkaat myös ovat tehneet tämän selvityksen alussa ja lopussa olevat runot, jotka tuovat selvitykseen syvyyttä.

Selvitystä on tehty alusta asti monitoimijaisuuteen perustuen asukkaiden, Rovaniemen Neuvokkaan, Lapin yliopiston ja Pohjois-Suomen sosiaa-

lialan osaamiskeskuksen yhteistyönä Asukkailla on ollut tärkeä rooli kanssatutkijana ja kehittäjinä. Kehittäjäasukkuudella on monia yhtymäkohtia kehittäjäasiakastoimintaan, mutta sen näkökulma on asiakasosallisuutta laajempi; keskiössä on palvelujen ekosysteemi kokonaisuudessaan yksittäisten palvelujen sijaan. Uutuusarvo asukasnäkökulmalla on se, että toiminnalla tavoitellaan erityisesti palvelujärjestelmän ulkopuolella olevia henkilöitä. Kehittäjäasukastoiminnan yksi tärkeimmistä ulottuvuuksista on kansalaisosallisuuden vahvistaminen. (Ahola & Partanen 2022; Niskala 2019.) Alla oleva runo on kehittäjäasukkaan kuvaelma kehittäjätoimintaan osallistumisesta.

"Me istumme luentosalissa, hyvin tiedon janoisina,
odottaen, kuka aloittaisi puhumisen ja
kertoisi jotain yllättävää, uutta tai vanhaa asiaa.
Jokainen meistä uskon niin,
vie paljon asioita hautaan mukanaan,
joista olisi ohjenuoraa, perässä tuleville,
nuorille ja vanhoillekin.
Meidän pitää vain uskaltaa sanoa julki tietomme, taitomme,
sekä avata oma tietämättömyytemme,
pelkäämättä arvostelua.
Näin me löydämme yhteisen sävelen ja
saatamme saada paljon hyvää aikaan,
mitään menettämättä."

Ämmi

3.3 KEITÄ SELVITYKSEN TIEDONKERUU TAVOITTI?

Kyselyyn vastasi yhteensä 146 Rovaniemen Kansalaistalon ruokajakelun kävijää. Heistä oli naisia 56,2% ja miehiä 40,4%. Loput vastaajat olivat joko valinneet vaihtoehdon muu tai jättäneet ilmoittamatta sukupuolitiedon (3,4%). Vastaajien ikäjakauma oli 16-91 vuotta, ja mediaani ikä oli 63-vuotta. Vastaajien ikäprofiili jakautuu tasaisesti työikäisiin alle 64-vuotiaisiin (50%) ja yli 64-vuotiaisiin (50%). Vastanneiden ikä- ja sukupuolijakauma on yhteneväinen hankkeen ja Rovaniemen Neuvokkaan yhteistyönä loka-marraskuussa 2020 tehdyn kävijäotannan kanssa, jonka mukaan 52% kävijöistä olivat 63-vuotta täyttäneitä tai vanhempia. Vastaajista valtaosa oli yksinasuvia (n=112, 79%), joka voi osin myös selittää ruoka-avun, mutta myös Kansalaistalon tarjoaman yhteisen tekemisen ja sosiaalisten toiminnan tarvetta.

Vastaajien elämäntilanteet jakaantuvat neljään ryhmään; vanhuuseläkkeellä (48%, n=70) tai työkyvyttömyyseläkkeellä (21%, n=30) oleviin, työttömiin (17%, n=25) taikka muussa elämäntilanteessa oleviin (10%, n=15). Muussa elämäntilanteessa olevia ovat muun muassa opiskelijat, osa-aikatyössä ja vanhempainvapaalla olevat. Muussa elämäntilanteessa olevia vastaajia oli vain yksittäisiä, minkä vuoksi heidät on yhdistetty samaan luokkaan. Vanhuuseläkkeellä olevat painottuvat aineistossa, mikä voi kertoa sekä heidän taloudellisesti vaikeasta tilanteestaan, perusturvan riittämättömyydestä ja yhteisöllisyyden tarpeesta.

	lkm	%
SUKUPUOLI		
nainen	82	56
mies	59	40
muu tai ei tietoa	5	4
IKÄ		
24–57 vuotta	34	23
58–64 vuotta	34	23
65– vuotta	67	46
ei tietoa	11	8
PERHERAKENNE		
asun yksin	112	79
asun parisuhteessa	18	13
muu asumismuoto	12	8
ELÄMÄNTILANNE		
työttömänä	25	17
työkyvyttömyys-eläkkeellä	30	21
vanhuuseläkkeellä	70	48
muu	15	10
ei tietoa	6	4

TAULUKKO 1. Vastaajien sukupuoli, ikä, perherakenne ja elämäntilanne

4 ARJEN TOIMIJUUS JA HYVINVOINTI

Selvityksen yksi tärkeä tavoite on tuottaa tietoa siitä, miten ruokajakelun piirissä olevat ihmiset kuvailevat arkeaan ja hyvinvointiaan. Juho Saari (2012) on tuonut esiin, että hyvinvointiyhteiskunnan sivistyksen tasosta kertoo se, miten hyvin heikoimmassa asemassa elävistä pidetään huolta. Yhteiskunnan rakenteelliset reunaehdot ja institutionaaliset käytännöt heijastuvat aina ihmisen arkeen ja hyvinvointiin (esim. Pohjola ym. 2018; Lindh ym. 2018). Selvityksen vastaajien väliset erot elämään tyytyväisyydestä ja hyvinvoinninkokemuksista on liitettävissä näin myös yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja institutionaalisiin toimintatapoihin.

Rakenteellisen sosiaalityön ja palvelujärjestelmän kehittämistavoitteiden näkökulmista onkin tarpeellista pohtia, missä määrin ihmisten viimesijaisia avuntarpeita, kuten ruoka-avun tarvetta voidaan vähentää poliittisella päätöksenteolla ja tarpeenmukaisilla sosiaalipoliittisilla ratkaisuilla. Aiemmasta tutkimuksesta tiedämme, että hyvinvointi jakautuu väestössä epätasaisesti. Kaikkein eniten niukkuutta kokevien väestöryhmien hyvinvointia tukemalla lisätään väestötasolla hyvinvointia enemmän kuin tukemalla jo hyvässä asemassa olevia ryhmiä. Ruoka-avun tarve liittyy usein pitkittyneisiin elämänvaikeuksiin, mutta voi olla myös täysin arvaamattoman tilanteen seurausta ja voi siten koskea ihan ketä vaan. (Hänninen ym. 2008; Saari 2017; Ohisalo 2017; Karjalainen ym. 2021.) Kuten Hänninen ym. (2008) ovat todenneet, ruoka-avun tärkein syy on lähes poikkeuksetta rahan puute eikä se palaudu yksittäiseen ihmisjoukkoon tai väestönosaan.

4.1 TYYTYVÄISYYS ARKEEN JA ELÄMÄÄN

Tyytyväisyyttä arjesta ja elämästä tiedusteltiin viidellä kyselylomakkeen väittämäkysymyksellä: olen tyytyväinen elämääni, koen elämäni olevan hallinnassani, koen oloni turvalliseksi, luotan tulevaisuuteeni ja tunnen olevani arvokas.

Kyselyyn vastanneiden joukossa tyytyväisimpiä elämäänsä ovat vanhuuseläkkeellä olevat (n=68, 77%). Heistä valtaosa kokee elämänsä olevan hallinnassa (77,9%) ja he kokevat myös olonsa turvalliseksi (89,6%). Lisäksi suurin osa vanhuuseläkkeellä olevista (84,8%) luottaa tulevaisuuteensa ja tuntee itsensä arvokkaaksi (81,5%).

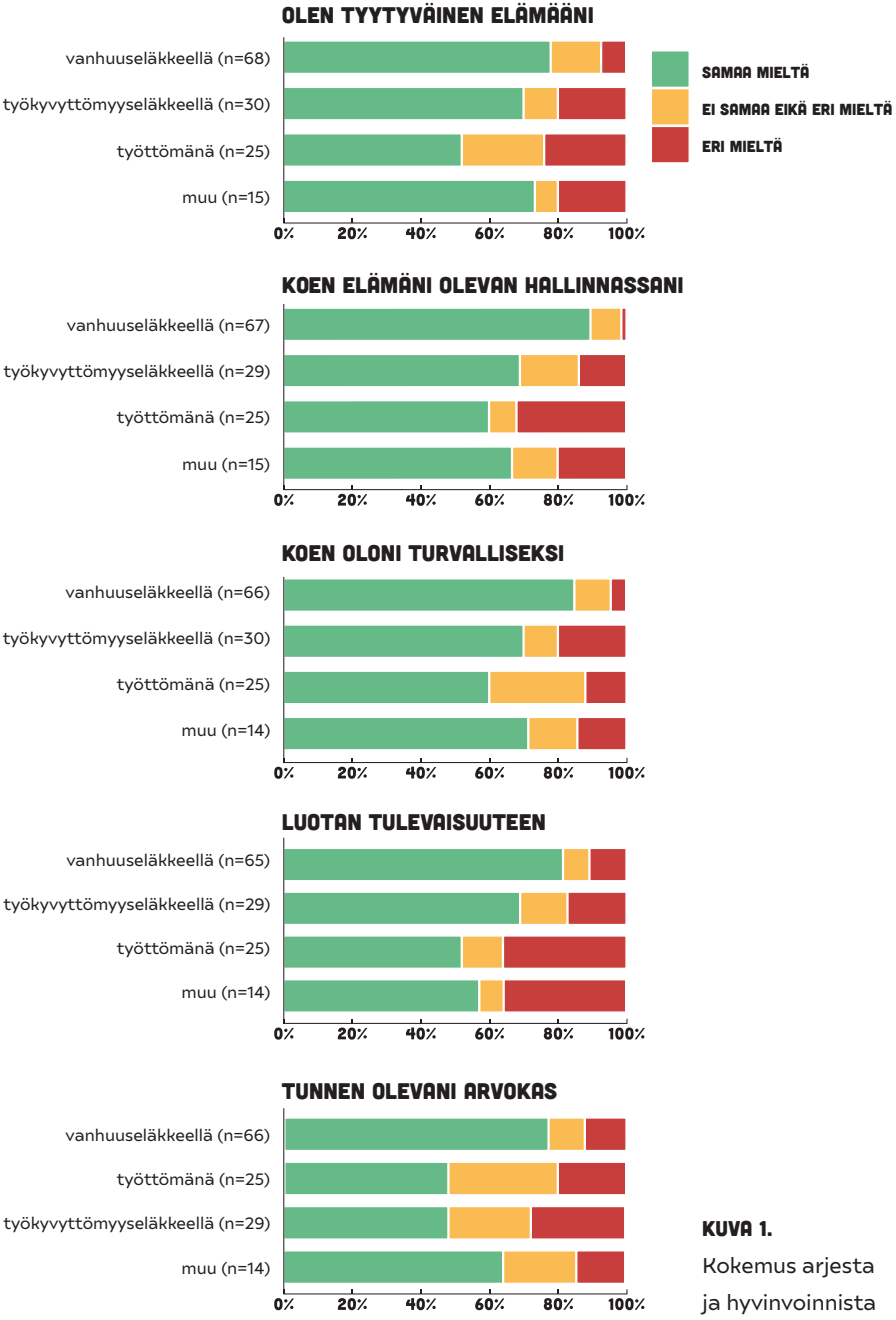

KUVA 1.
Kokemus arjesta ja hyvinvoinnista

Sen sijaan eniten arvottomuuden kokemuksia on työttömillä (36%), joista alle puolet kokee olevansa tyytyväisiä elämäänsä (n=25). Suomalainen yhteiskunta rakentuu protestanttiselle etiikalle, joka tarkoittaa sitä, että työ ja sen tekeminen ovat keskeinen suomalaisen yhteiskunnan perusarvo. Sen lisäksi, että työ tuo toimeentuloa, se jäsentää ajankäyttöä, antaa mahdollisuuden itsensä toteuttamiselle ja ohjaa osaksi yhteisöä (Airio & Niemelä 2013, 44). Tällöin työttömyys hahmottuu uhkana toimeentulolle sekä elämän kokonaisuudelle laajemmin, se myös liittyy merkityksellisyyden kokemukseen ja omanarvontunteeseen.

Tuomo Laihiala ja Maria Ohisalo (2017) toteavat ruokajonoissa käyvien koetun elämänlaadun olevan keskimääräistä heikompaa. He kirjoittavat nais- ja miestapaisesta köyhyydestä ja rakenteellisesta eriarvoisuudesta, joka konkretisoituu naisilla eläkeiässä taloudellisena huono-osaisuutena ja miehillä keski-iässä pitkittyneenä työttömyytenä ja yksinäisyytenä. Nämä molemmat sukupuolisidonnaiset huono-osaisuuden ulottuvuudet ovat nähtävillä aineistossamme. Näistä huolimatta ihmisten kokemus arvokkuudestaan ja elämän mielekkyydestä on varsin korkealla tasolla erityisesti eläkeläisten osalta.

Selvityksen tuloksista syntyy voimakas vaikutelma itsenäisen pärjäämisen ja kasvojen säilyttämisen tärkeydestä. Itsenäinen pärjääminen on moraalinen kunnia-asia, jota on kutsuttu tutkimuksessa selviytymisen eetokseksi sekä pärjäämisen ideologiaksi (Kortteinen 1982, 127; 1992, 339). Itsenäinen pärjääminen voi olla niin tärkeää, että avun hakemisen sijaan sopeudutaan tiukentuneisiin arjen olosuhteisiin.

4.2 TERVEYS JA ARJEN TOIMINTAKYKY

Kokemusta arjen toimintakyvystä selvitettiin kyselylomakkeessa väittämäkysymyksellä “selviydyn päivittäisistä tehtävistäni ja toimistani hyvin”. Lisäksi arjen toimintakyvystä kertoivat vastaukset avokysymyksiin “mikä on arjessasi hyvin” (110 vastausta, joista terveyteen liittyviä 30,1%) ja “mikä vaikeuttaa tällä hetkellä arkeasi” (103 vastausta, joista terveyteen liittyviä 46,6%). Vastaajista 74,7% koki, että selviytyy päivittäisistä tehtävistään ja toimistaan hyvin.

Yli puolet kaikista vastaajista kokee selviytyvänsä päivittäisistä tehtävis-

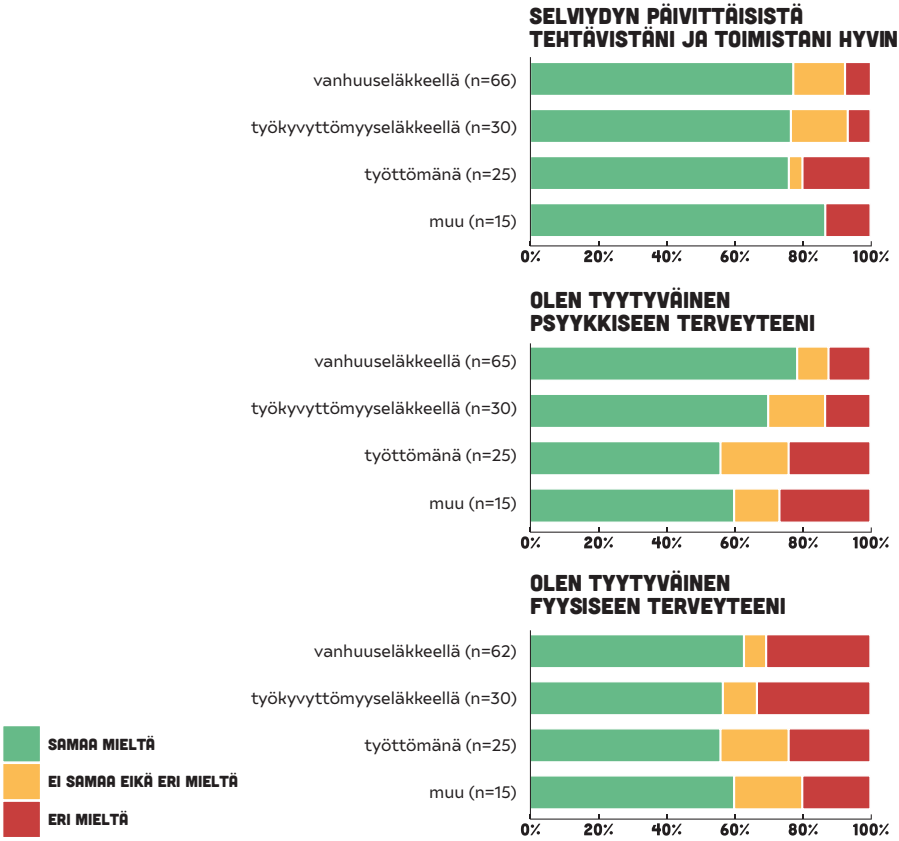

KUVA 2. Kokemus arjen toimintakyvystä

tään hyvin. Eniten eri mieltä olevia on työttömissä vastaajissa (20%, n= 25). Kyselyyn vastanneet ovat varsin tyytyväisiä sekä fyysiseen että psyykkiseen terveyteensä. Elämäntilanteen valossa tarkasteltuna vanhuuseläkeläiset (77,3%, n=66) ovat vastaajajoukossa tyytyväisimpiä psyykkiseen terveyteensä. Eri mieltä olevien joukossa on eniten työttömiä (24%) ja muissa elämäntilanteissa olevia (26,7%).

Vastaajat ovat elämäntilanteesta riippumatta jonkin verran tyytymättömämpiä fyysiseen kuin psyykkiseen terveyteensä. Vanhuuseläkeläiset ja työkyvyttömyyseläkeläiset ovat vastaajien joukossa fyysiseen terveydentilaansa

tyytymättömimpiä, joka on sinällään varsin looginen tulos, kun usein ikä tuo mukanaan terveysongelmia ja työkyvyttömyyseläkkeen syyt kiteytyvät niihin. Fyysistä terveydentilaa koskeva tyytymättömyys näkyy myös vastaajien korkeana terveydenhuollon palveluiden käyttöasteena (kts. tämän selvityksen luku 6.1).

Fyysisen terveydentilan yhteys taloudelliseen niukkuuteen tuli esille myös haastatteluissa. Ihmiset kuvasivat taloudellisen niukkuuden vaikutuksia omasta terveydestä huolehtimiseen. Toisinaan taloudellinen ahdinko voi johtaa tilanteeseen, jossa on puntaroitava säästääkö vähästä rahastaan seuraavien päivien ruokaan vai satsaako terveydestä huolehtimiseen, kuten alla olevassa sitaatissa. Silloin kun ihminen joutuu valitsemaan kahden huonon vaihtoehdon välillä, ruokajakelusta voi olla korvaamaton apu.

> *”Niin, hällä oli vaihtoehtona syödä vai ottaako lääkkeitä.”*
> Haastattelu 5.

Taloudellinen niukkuus johtaa kohtuuttomiin tilanteisiin ja voi olla puutteellisen lääkehoidon syy (Kalliokoski & Nylund 2011). Lääkkeiden omavastuuosuus vie suuren siivun kuukausittaisista menoista. Vähistä varoista taloudellisen puskurin kerryttäminen on mahdotonta yllätysten varalle. Omasta terveydestä säästäminen näyttää olevan yksi taloudellisesti niukan arjen selviytymisstrategioista kirpputorien ja ruoka-avun ohella. Taloudellisen tilanteen tiukentuessa ihmisten sietokyky ja joustavuus venyy ja kasvaa. (esim. Ohisalo 2017, 38; Kortteinen 1992.).

Käsitteenä arjen toimintakyky on lähellä sosiaalista toimintakykyä, joka yleisesti ymmärretään kahdella tavalla: ihmistymisen tukemisena eli sosiaalisena kasvuna ja ihmisenä kehittymisenä sekä ihmiskelpoisen yhteiskunnan rakentamisena (Kannasoja 2018). Ruokajakelussa käyvien tilannetta voidaan asiaa tarkastella erityisesti ihmiskelpoisen yhteiskunnan lähtökohdista: he selviävät arjesta niukoissakin oloissa, mutta yhteiskunnan rakenteet muodostavat heidän arkista pärjäämistään haastavia loukkoja, jos terveys pettää tai elämäntilanteet kriisiytyvät esimerkiksi työttömyyden, konkurssin, avioeron tai muun kriisin myötä.

4.3 SOSIAALISET SUHTEET, KUULUMINEN JA OSALLISUUS

Läheisillä ihmisillä on lähes poikkeuksetta arjessa selviytymistä tukeva merkitys. Sosiaalisiin suhteisiin liittyvän hyvinvoinnin voidaan ajatella kasvavan ihmisen ollessa "sosiaalisesti ankkuroitunut" eli tuntiessaan yhteenkuuluvuutta, ja kun hänellä on erilaisia merkityksellisiä suhteita. (Allardt 1976; Hirvilammi 2015, 31; Niemelä 2006.) Sosiaalisista suhteista voidaan puhua hyvinvointia tuottavana resurssina (Törrönen 2016) ja osallisuuden (participation tai togetherness) ja kuulumisen (belonging) kysymyksinä (Isola 2017). Resurssien näkökulmasta sosiaaliset suhteet, osallisuus ja kuuluminen luovat pohjan ihmisten luottamussuhteille. Toisin sanoen, ne vaikuttavat siihen, miten ihmiset luottavat yhteiskunnan toimintaan, muihin ihmisiin ja heidän muodostamiinsa yhteisöihin. Käytössä olevat resurssit ja luottamussuhteet lisäävät ihmisten mahdollisuuksia toimia maailmassa ja antavat toimintavapauksia. (Törrönen 2016.)

Osallisuus on sosiaalisten suhteiden konkretiaa. Se on kuulumista sellaiseen kokonaisuuteen, jossa ihminen pystyy liittymään erilaisiin hyvinvoinnin lähteisiin ja elämän merkityksellisyyttä lisääviin vuorovaikutussuhteisiin. Se on myös vaikuttamista oman elämänkulkuun, mahdollisuuksiin, toimintoihin, palveluihin ja joihinkin yhteisiin asioihin. (Isola ym. 2017, 3) Läheissuhteilla, rakastamisella ja rakastetuksi tulemisen kokemuksella on tutkitusti onnellisuutta lisäävä vaikutus. (esim. Nussbaum & Sen 1997.) Selvityksen tuloksissa suhteet perheenjäseniin, sukulaisiin, ystäviin, vertaisiin ja kuuluminen erilaisiin yhteisöihin sekä yksinäisyyden kokemus asettuvat osaksi sosiaalisten suhteiden tarkastelua.

Sosiaalisia suhteita ja yhteisöllisyyttä kartoittamaan kyselystä valittiin neljällä väittämää: "Elämässäni on ainakin yksi ihminen, jonka kanssa voin keskustella avoimesti asioistani", "Minulla on läheisiä ihmisiä, joilta saan tarvitsemaani apua ja tukea", "Koen olevani tarpeellinen muille" ja "Koen kuuluvani minulle tärkeään yhteisöön tai ryhmään". Kysymyksien tarkoituksena on kartoittaa kuulumisen (belonging) ja osallisuuden (participation) kokemuksia ihmisen elämässä (esim. Isola ym. 2017). Ruokajakelussa kävijöiden vastauksista heidän sosiaalisesta tilanteestaan näyttäytyi yleiskuvaltaan varsin myönteisenä.

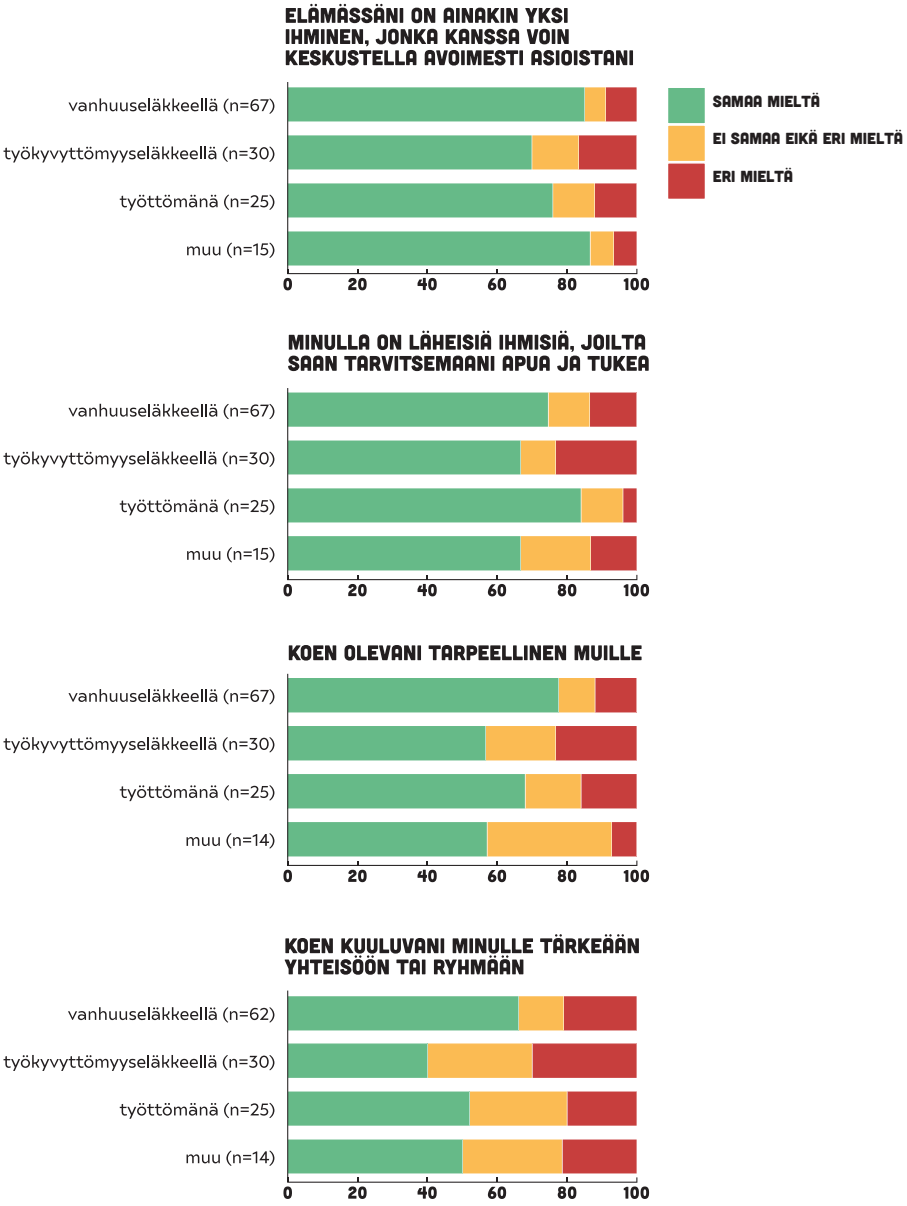

KUVA 3. Kokemus sosiaalisista suhteista ja yhteisöllisyydestä

Vanhuuseläkkeellä olevien sosiaalinen hyvinvointi näyttää elämäntilanteen mukaan tarkasteltuna varsin hyvältä. Heistä 85,1%:lla (n=67) on elämässään ainakin yksi ihminen, jonka kanssa voi keskustella avoimesti omista asioistaan ja 74,6%:lla on elämässään ihmisiä, joilta saa tarvittaessa apua. Jonkin verran vähemmän vanhuuseläkeläisiä kokee kuuluvansa itselleen tärkeään yhteisöön (66,1%).

Työkyvyttömyyseläkkeellä (n=30) olevien sosiaalinen hyvinvointi puolestaan näyttää vastaajien muihin sosioekonomisiin tilanteisiin verrattuna heikommalta. Noin puolet heistä (56,7%) kokee olevansa tarpeellisia muille ja vain 40% kokee kuuluvansa itselleen tärkeään yhteisöön. Läheisiä ihmisiä, joilta saa tarvittaessa apua ja tukea on 66,7%:lla työkyvyttömyyseläkkeellä olevista vastaajista.

Sosiaalisten suhteiden merkitys arjen voimavarana tulee esille avovastauksissa asioista, jotka ovat tällä hetkellä vastaajien arjessa hyvin. Vastanneista 30,9% (N=110) kokivat arkea ja hyvinvointia tukevina asioina läheissuhteet lapsiinsa, lapsenlapsiinsa, omiin vanhempiinsa tai sisaruksiinsa. Osa vastaajista kertoi suhteensa lemmikkeihin olevan läheinen ja tärkeä.

> *"Koira on, se on minun fysioterapeutti ja kaveri."*
> Haastattelu 4.

Haastatteluissa ruokajakelussa kävijät pohtivat ja avasivat sosiaalisten suhteiden merkitystä elämälleen. Sosiaaliset suhteet tuovat ilon, tarpeellisuuden, tuen, turvan ja yhteenkuuluvuuden kokemuksia. Esimerkiksi alla olevassa haastattelusitaatissa tulee ilmi lapsenlapsen anti elämälle. Mahdollisuus hoitaa pientä tuottaa iloa, mahdollistaa rakkauden saamisen ja antamisen sekä läheisyyden kokemiseen kaikkiin lapsen ympärillä oleviin.

> *"Mun tilannehan nyt varmasti tästä nousee, kun on tämä vauva, jota mää saan sitte hoitaa. Niin se sitte on minun tämmönen mummin rakas, ja kaikkihan on rakkaita, mutta ennen kaikkea tää pieni."* Haastattelu 3.

Läheissuhteisiin kietoutuu myös liikkeelle lähtemisen ja vapaa-ajan vieton mahdollisuus. Silloin, kun sukulaiset asuivat toisella paikkakunnalla, suku-

laisuussuhteiden ylläpitämiseen liittyi mukavaa loma-ajan suunnittelua ja tekemistä. Seuraavassa katkelmassa haastateltava kertoo menevänsä mieluummin tapaamaan sukulaisiaan kuin osallistuvansa harrastus- tai vertaistoimintaan:

> *"Mieluummin mie meen kotipaikkakunnale ja siellä kalastellaan ja saunotaan ja tehään vähä ruokaaki - - Enempi sinne, siellä on semmosta tekemistä, kattomista, aika kuluu siellä paremmin."*
> Haastattelu 1.

Arkea ja hyvinvointia haastavina asioina avovastauksista (N=104) sosiaalisia suhteita koskevia avovastauksia on noin viidennes (19,2% N=20). Näissä vastauksissa tulee ilmi, miten läheisten erilaiset elämäntilanteet vaikuttivat vastaajien omaan hyvinvointiin. Läheisen hyvä terveys, tarvittavaan hoitoon pääsy, tai eteneminen työssä ja opiskelussa edisti hyvinvointia, mutta toisaalta sairastaminen, päihdeongelma, lapsen hankinnoista johtuvat menoerät, nuoren unirytmi tai ongelmat parisuhteessa tuovat huolia arkeen.

> *"Minun lapsen koulut menee hyvin. Parisuhde on kunnossa."*
> Kyselyvastaus nro 24.

> *"Kaikki muu paitsi paitsi avopuolisoni sairastaa syöpää. Mutta muut asiat kunnossa."* Kyselyvastaus nro 101.

> *"Miehen useat sairaudet - miehen saama Alzheimerin tauti, tuonut paljon harmia."* Kyselyvastaus nro 143.

Yhteydenpito läheisiin, ystäviin tai vertaisiin koettiin rajoittuneen pitkien välimatkojen tai vallitsevan koronapandemian vuoksi. Yhteys on voinut katketa kokonaan puolison tai ystävän kuoleman myötä.

Kyselyn väittämään "Koen olevani yksinäinen" on vastannut 134 henkilöä. Yksinäisyyden kokemuksessa on vastaajien keskuudessa paljon hajontaa. Vastanneista yksinäisyyttä kokee 42,1% miehistä ja naisista puolestaan 49,3%. Eri mieltä on kuitenkin myös yli neljännes miehistä (38,6%) ja naisista (37,7%). Noin puolet kaikissa eri elämäntilanteissa olevista vastaajista ko-

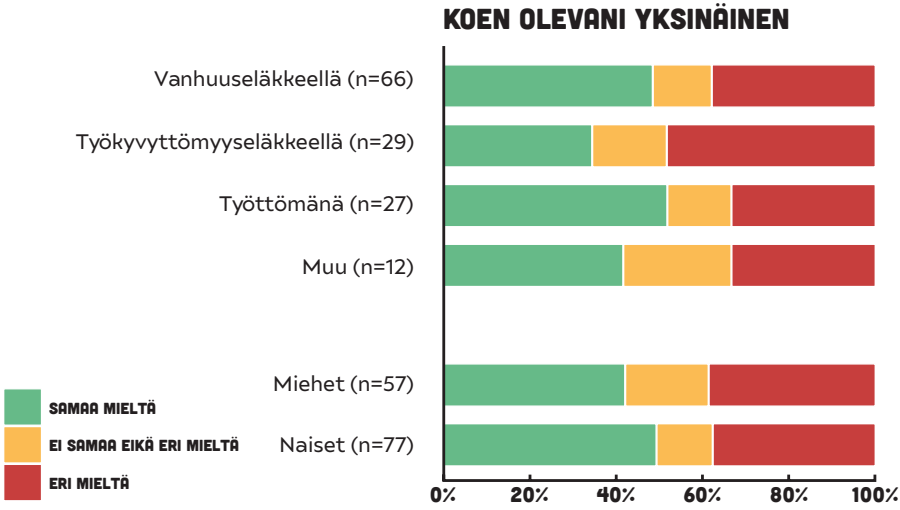

KUVA 4. Kokemus yksinäisyydestä

kee yksinäisyyttä. Vähiten yksinäisyyttä näyttävät kokevan työkyvyttömyyseläkkeellä olevat.

Yksinäisyys on ihmisen subjektiivinen kokemus, jolla on todettu olevan merkittävä vaikutus ihmisen terveydentilaan ja hyvinvointiin (Saari 2016, Kraav 2022). Se rinnastetaan usein sosiaaliseen eristäytymiseen. Käsitteiden ero on kuitenkin siinä, että yksinäisyys on subjektiivisesti koettua ja sosiaalinen eristäytyminen puolestaan objektiivista syrjässä olemista (mt.). Molempien käsitteiden merkitykset koetulle terveydelle, elämänlaadulle, hyvinvoinnille ja arvokkuuden kokemukselle ovat kiistattomat (Saari 2016; Kainulainen 2016, Kauhanen 2016; Kraav 2022).

Yksinäisyys on yksi eriarvoisuuden muoto, jolla voi jopa tappavat seuraukset (Saari 2016). Kyselyaineistossamme yksin asuvia on 79%. Heidän kokemuksensa yksinäisyydestä voivat vaihdella valitusta yksin olemisesta ahdistavaan yksinäiseen mielenmaisemaan. On eri asia puhua yksinäisyydestä, joka on valittua kuin niin sanotusta "kosmisesta" yksinäisyydestä, jossa kuulumisen ja osallisuuden kokemukset ovat vähäisiä. Valittu yksinäisyys on positiivista, ihminen viihtyy yksin ja omissa oloissaan. Valittu yksinäisyys voi olla tilanteista, kun kosminen yksinäisyys mielenrakenne on ahdistava tunne, joka seuraa kaikkialle. (Laugus & Honkala 2016). Kysyimme myös haastatteluissa

yksinäisyydestä saadaksemme tietoa siitä, miten vastaajat kokevat yksinäisyyden, kuvaavat ja antavat sille merkityksiä.

> *"Muuten mie olen kauhean yksinäinen, mutta minulla on sitten oma isä jolla on muistisairaus niin mie käyn hänen tykönä hoitamassa häntä. - - mutta ei se meijänkään ystävyys oikein riitä, että kyllä sitä kaipais semmoista ulkopuolista."*
> Haastattelu 4.

Odotetusti vastaajien joukossa oli kuitenkin ihmisiä, jotka viihtyivät myös omissa oloissaan. He olivat elämäänsä tyytyväisiä eivätkä kokeneet yksinäisyyttä ongelmana.

> *"Mutta mulla ei ole tullu sitä semmosta, että voi kun minä olen yksin ja semmosta yksinäisyyttä - - olen ihan onnellinen, sillain jotenkin onnellinen siitä, että minä istun tässä että kuinka vaikea mulla on ollu joskus ja kuinka mulla ois ollu mahollisuus elämä toisin..."* Haastattelu 8.

> *"Mie oon vähän semmoinen introvertti, siis semmoinen, että ei mulla tarttee olla kauhea laumaa ystäviä.- - Mie en oo koskaan oikein, kun ajattelee, niin sillä lailla kaivannut hirveesti sitä kauheaa kaartia ympärilleni tai useampaa. Sekin, jonka kanssa mie lähin töihin ulkomaille. - - Niin mie väsyin ja hermostuin siihen toisinaan, että mie vaadin sitten toisaalta semmoista yksinäisyyttä ja hiljaisuutta."* Haastattelu 7.

Yksinäisyyttä kokevat kertoivat usein kaipaavansa pandemia-aikana matalan kynnyksen toimintaa. Niillä on selkeästi sosiaalista hyvinvointia tukeva merkitys. Myös ruokajonoon liittyy yhteisöllisyyttä: vertaisia autetaan, kuulumisia vaihdetaan ja toisista huolehditaan. Etenkin päivittäin toteutuessaan ruokajakelu on merkityksellisyydessään paljon ruokaa laajempi. Esimerkiksi kyselyn vastaajista 82,2% kertoo, että ruokajakelu antaa syyn lähteä kotoa liikkeelle ja muiden ruokajakelussa käyvien ihmisten tapaaminen on tärkeää 69,9% kyselyyn vastanneista. Lämpimän ruoan nauttimista yhdessä piti tärkeänä 89,7%

(n=131) vastaajista. Ruokajakelussa tutustuneen joukon keskinäinen yhteisöllisyys on rakentunut omaehtoisesti, vaikka Kansalaistalon piirissä toimivat järjestöt myös organisoivat monenlaista yhteisöllistä toimintaa.

4.4 MIELEKÄS TEKEMINEN JA ITSENSÄ TOTEUTTAMISEN MAHDOLLISUUDET

Yhdeksi sosiaalisen tilanteen, osallisuuden ja kuulumisen ulottuvuudeksi valitsimme mielekkään tekemisen ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksien analysoimisen. Ne tarkoittavat konkreettisesti esimerkiksi vapaaehtoistyötä, kotityötä, ansiotyötä sekä vapaa-ajan aktiviteetteja. Koronapandemia rajoitti aineistonkeruun aikana liikkumiseen ja harrastamiseen osallistumista, koska poikkeusolojen johdosta liikuntapaikkojen aukioloa rajoitettiin tai kontrolloitiin. Olemme kartoittaneet ruokajakelun piirissä olevien kokemuksia itsensä toteuttamisesta ja mielekkäästä tekemisestä kahdella väittämällä "Minulla on elämässäni mielekästä tekemistä" ja "Pääsen haluamaani liikunta- ja harrastustoimintaan".

Kaikissa eri elämäntilanteissa olevista yli puolella on elämässään mielekästä tekemistä. Elämäntilannekohtaisesti tarkasteltuna vanhuuseläkkeellä olevilla (n=66) on muihin sosioekonomisiin tilanteisiin verrattuna useammin mielekästä tekemistä (74,2%) ja hieman yli puolet vanhuuseläkeläisistä (57,4%) pääsee haluamaansa liikunta- ja harrastustoimintaan. Työkyvyttömyyseläkeläisistä noin neljänneksellä (n=29, 24,1%) ei ole elämässään mielekästä tekemistä ja alle puolet heistä pääsee haluamaansa harrastustoimintaan (46,7%).

Mielekkäät harrastukset antavat sisältöä elämään. Järjestetty harrastus- ja liikuntatoiminta edellyttää usein kuitenkin taloudellista liikkumavaraa, joka rajaa ruokajakelussa käyvien mahdollisuutta osallistua niihin. Varovasti tulkittuna näyttäisi myös siltä, että kaikkein iäkkäimmille ei välttämättä ole tarjolla mielekästä harrastetoimintaa tai tuloksiin voi heijastua myös aineistonkeruun ajankohta. Tutkimusta toteutettiin koronapandemian ollessa kiivaimmillaan. Siitä johtuneiden poikkeusolojen aikaan moni harrastuspaikka piti ovensa kiinni, ja yli 70-vuotiaiden kohdalla rajoitukset olivat kaikkein tiukimmat.

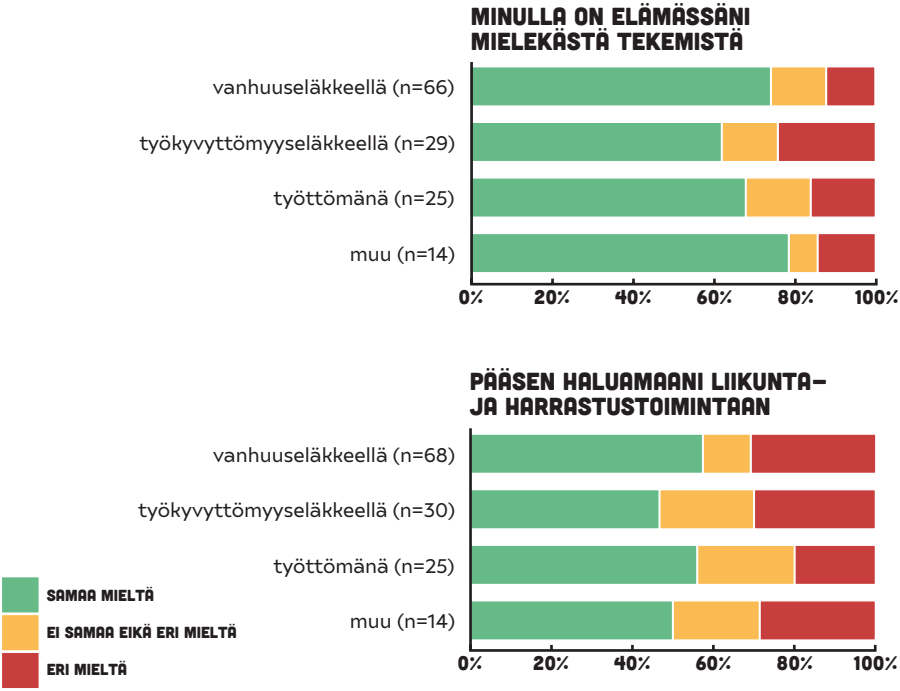

KUVA 5. Kokemus itsensä toteuttamisesta ja mielekkäästä tekemisestä

Koronapandemian merkitys harrastustoimintaan pääsemiselle tuotiin esiin myös haastatteluissa. Haastateltujen tiukka taloustilanne edellyttää puntarointia sen suhteen, mihin voi varojaan käyttää. Tiukan taloudellisen tilanteen lisäksi myös maailman laajuisen pandemian luomat yhteiskunnalliset rajoitteet, jotka haastoivat kaikkien kansalaisten jaksamista. Alla olevassa sitaatissa kertoo ystävän merkityksestä rajoitteiden aikana, siitä miten yhteiset ulkoilut ovat tärkeitä, kun harrastetilat on suljettu.

"- -Se joskus masentaa, onneksi mulla on hyvä ystävä, jonka kans mie käyn lenkillä. Mutta onhan se, koronahan on vieny paljon, ku ei täälä harrastustilojen sisällä ole pystyny käymään, että kaikki on pitäny tuolta ulkokautta tehä, ja oon kaivannu ystäviä ja näitä järjestötyöntekijöitä, mitä tietää, kaivannu." Haastattelu 3.

Laadullisessa aineistossa ruokajakelussa kävijät tuovat esille järjestöjen ja niiden mahdollistaman vapaaehtoistyön merkityksen. Useat heistä kokevat vapaaehtoistyön ja auttamisen merkityksen arjessaan mielekkäänä tekemisenä.

> *"Olen yleensä tyytyväinen vähäänkin, auttaisin mieluummin."* Kyselyvastaus nro 79.

> *"Työttömyydestä huolimatta arjessa on rutiineja, vapaehtoistyötä, ruoka-avun hakua, ei tule jäätyä neljän seinän sisälle."* Kyselyvastaus nro 22.

Vapaaehtoistoiminta tukee ihmisen aktiivista toimijuutta ja se koettiin vastaajien joukossa arjen voimavarana (myös Karjalainen ym. 2021).

4.5 KOKEMUS TALOUDELLISESTA TYYTYVÄISYYDESTÄ

Taloudellinen tyytyväisyys tarkoittaa tunnetta oman talouden hallinnasta sekä kokemusta kohtuullisesta elintasosta. Kohtuullista elintasoa on määritelty aiemmassa tutkimuksessa esimerkiksi suhteessa tarpeisiin ja välttämättömyyksiin. On kuitenkin otettava huomioon, että kokemus välttämättömyyksistä voi vaihdella ihmisten kesken. Kiteytettynä kohtuullisessa elintasossa on kyse taloudellisten resurssien riittämisestä sekä siitä, missä määrin ne tuovat tyytyväisyyttä tai tyytymättömyyttä. (George 1992; Hirvilammi 2015; Ohisalo 2017.) Olemme analysoineet taloudellista tyytyväisyyttä asumisen, peruspalveluihin pääsyn, velka-asioiden sekä peruskulutushyödykkeiden saavutettavuuden teemojen läpi.

VASTAAJIEN KUVAUS HEIDÄN TALOUDELLISESTA TILANTEESTAAN

Tyytyväisyyttä omaan taloudelliseen tilanteeseen ja sen hallintaan kysyttiin kahdella väittämällä: pystyn huolehtimaan veloistani ja tuloni riittävät menoihini.

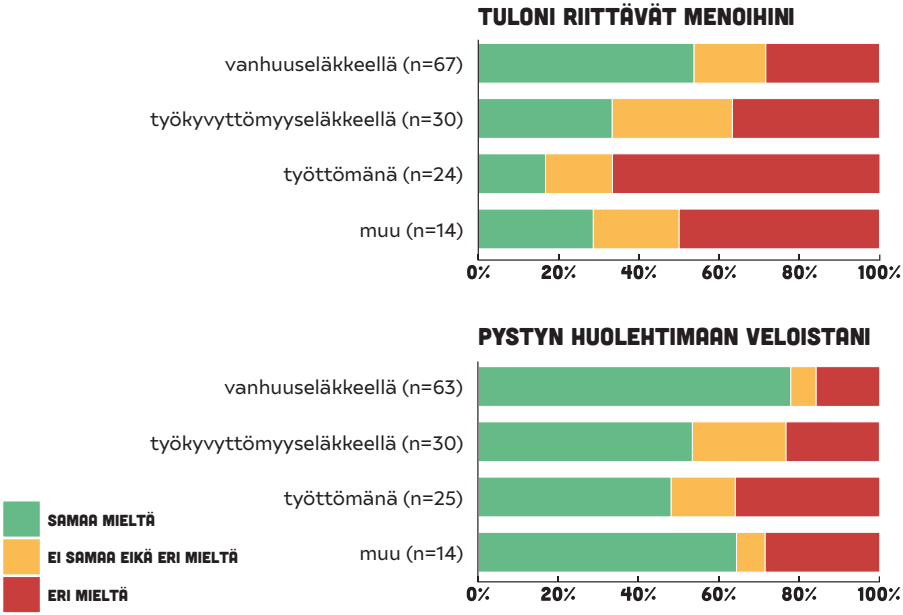

KUVA 6. Taloudellinen tyytyväisyys

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että tulot riittävät huonosti kaikissa eri elämäntilanteissa olevien vastaajien menoihin. Vanhuuseläkkeellä olevista (n=67) vastaajista noin puolet (53,7%) kokevat heidän tulojensa riittävän menoihin. Muissa sosioekonomisissa tilanteissa olevien vastaajien tulot riittävät menoihin vielä harvemmin. Työttömistä vastaajista (n=24) 60%:lla tulot eivät riitä menoihin. Kaikkien vastanneiden joukossa on erityisen paljon ei samaa eikä eri mieltä olevia. Työkyvyttömyyseläkeläisistä jopa 30% ei ole samaa eikä eri mieltä. Tämä voi liittyä menojen vaihteluun, välillä tulot riittävät ja esimerkiksi yllättävissä tilanteissa taas eivät.

Tulojen riittämättömyydestä huolimatta vanhuuseläkeläisistä 77,8% (n=63) pystyy huolehtimaan veloistaan. Muissa sosioekonomisissa tilanteissa, kuten työkyvyttömyyseläkkeellä (n=30, 53,3%) ja työttömänä (n=25, 48%) olevista noin puolet pystyy huolehtimaan veloistaan.

Erityisesti haastateltavat tuovat esiin, että he pitävät velka-asioidensa hoitamista kunnia-asiana, joka on osa itsenäistä pärjäämistä. Tämä voi osaltaan selittää sitä, miksi vähistä varoista velat pystytään kyllä maksamaan,

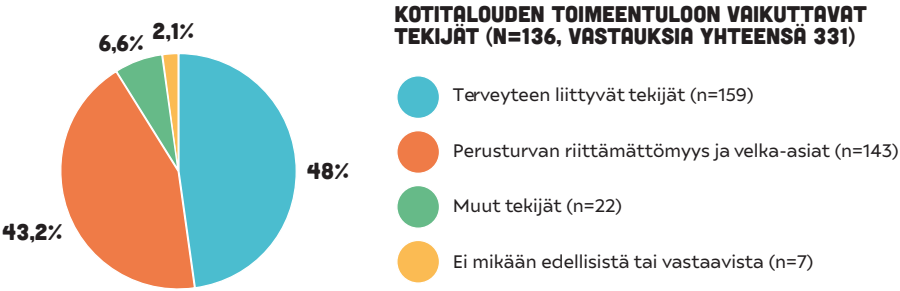

KUVA 7. Kotitalouden toimeentuloon vaikuttavat tekijät

mutta tulot eivät riitä menoihin. Esimerkiksi toimeentulotuen perusosassa velkoja ei huomioida lainkaan (Kela 2022), minkä vuoksi iso osa perustoimeentulotuesta voi mennä velkojen hoitokuluihin, eikä elämiseen. Haastatteluaineisto konkretisoi sitä, mitä velkojen huomioimatta jättäminen sosiaalietuuksissa tarkoittaa ihmisten kuukausittaiselle toimeentulolle:

> *"Tuohan ei Kela ota huomioon kun toimeentulotukea hakee niin näitä velkoja. - - Niin mulla semmoisen noin kahdeksan euroa mulla jää kuukaudessa tuota käyttörahaa siinä on siis ruoka ja kaikki."* Haastattelu 6.

Taloudellinen tilanne vaikuttaa tutkitusti elämänlaatuun yhteiskunnallisen aseman ja sosiaalisten suhteiden lisäksi. Onnellisuuden ja tulojen välistä yhteyttä koskevissa tutkimuksissa on huomattu, että väestön keskimääräistä onnellisuutta voitaisiin lisätä lisäämällä sellaisten henkilöiden tuloja, joiden kuukausittainen tulo on alle tuhat euroa. (Kainulainen 2019a, 99; Kainulainen 2019b, 67.)

> *"Talousasiat kuntoon niin elämäkin voittais"* Kyselyvastaus nro 15.

Mikä sitten vaikuttaa ruokajakelussa käyvien ihmisten toimeentuloon? Kotitalouden toimeentuloon vaikuttavia tekijöitä on selvitetty kyselyssä moniva-

lintakysymyksellä "Kotitalouteni toimeentuloon vaikuttaa itselläni tai kanssani samassa kotitaloudessa asuvalla henkilöllä oleva..." ja avokysymyksellä "Kerro halutessasi ruoka-avun hakemisesi taustalla olevista asioista".

Tuloksissa kaksi teemaa korostuu toimeentuloon vaikuttavina tekijöinä: terveydelliset seikat (46,6%) sekä perusturvan riittämättömyys (41,9%). Vastaajien kirjoittamissa viesteissä päättäjille ja ammattilaisille (liite 6.) korostuu rahan riittämättömyydestä nouseva sanoma:

> *"TÄÄLLÄ ASIOIVILLE TOIMEENTULO TUKEA! TAVALLA TAI TOISELLA!"* Kyselyvastaus nro 63.

> *"Vähävaraisillekin normaalin elämän mahdollisuus."* Kyselyvastaus nro 138.

> *"Nostakaa eläkkeitä ettei tarvisi olla ruokajonossa!"* Kyselyvastaus nro 146.

Tarkemmin todettuna terveyteen liittyviä tekijöitä ovat pitkäaikaissairaus (41,8%), toimintakyvyn rajoite (26,7%), toimintakykyyn vaikuttava vamma (19,9%), mielenterveysongelma (12,3%) ja päihdeongelma (8,2%). Toimintakyvyn rajoitteen valitsi 26,7% vastaajista, mutta vain yksittäiset vastaajat olivat valinneet toimintakyvyn rajoitteen ainoana vaihtoehtona. Toimintakyvyn rajoitteen rinnalla oli useimmin valittu pitkäaikaissairaus (76,9%) tai toimintakykyyn vaikuttava vamma (53,8%).

Kyselyn avovastauksissa ihmiset kuvasivat pitkäaikaissairauksien heijastumista taloudelliseen tilanteeseensa. Likert-asteikkoisissa kysymyksissä taloudellisen tilanteen syistä eläkkeensaajat olivat valinneet muita ryhmiä useammin pitkäaikaissairauden, toimintakyvyn rajoitteen sekä toimintakykyyn vaikuttavan vamman. Näin he kuvasivat tilannettaan avovastauksissa:

> *"Olen kaatunut. Loukannut itseni, monta leikkausta. Sairaalakulut, lääkkeet, kotipalvelut, siivous."* Kyselyvastaus nro 66.

"Tekari meni poikki, hampaat vanhat ei voinut pohjauttaa, jouduin laittaan uudet. Eläke 850,00 kk. hampaat 1200,00. KELA - sosiaali ei antanut rahallista apua, joten joudun pärjäämään vähällä ja maksamaan itse." Kyselyvastaus nro 89.

Sairastumisen vaikutukset toimeentuloon näkyvät myös työttömänä olevien avovastauksissa. Jatkuvan ja varman tulonlähteen tai säästetyn varallisuuden puuttuessa terveyden ja toimintakyvyn ongelmat vaikeuttavat taloudellista tilannetta entisestään. Taloutta haastavat laadullisen aineiston perusteella myös terveydenhoitomaksut ja lääkkeet, joihin ei yksinkertaisesti ole varaa, vaikka ne tulisi tavalla tai toisella hoitaa. Terveysmenot ovat yksi yleisimmistä perusteista hakeutua ruoka-avun piiriin.

"Olin pitkään sairauslomalla. Tulot oli todella pienet, hyvä kun vuokran jälkeen jäi 200 e. Sitten päässyt tekemään välillä keikkana työtä. Nyt ollut työtön 1 kk ja odotan päätöstä työttömyyskorvauksesta, en ole vielä saanut, niin tosi tarpeen tulee ruokajako." Kyselyvastaus nro 122.

"Työttömyys, usean kuukauden sairausloma mielenterveydellisistä syistä, ei säästöjä entuudestaan" Kyselyvastaus nro 76.

Suurin osa kyselyyn vastaajista asuu yksin. Yksin asuminen on yhteisasumista kalliimpaa ja vaikuttaa siten taloudelliseen pärjäämiseen. Asumisen kulut ovat suuria ja heijastuvat taloudelliseen pärjäämiseen. Haastatteluaineistossa kodin merkitys liittyy lähinnä sen tuomaan turvaan, mutta haastateltavat tuovat esille myös asumiseen liittyviä taloudellisia reunaehtoja. Koti tuodaan esille hyvänä asiana, ja moni haastateltava aloitti kertomuksen tämänhetkisestä elämäntilanteestaan kuvailemalla kodin tuomaa turvallisuutta.

"Tämänhetkinen tilanne on ihan turvallinen, mulla on hyvä asunto tuossa - - Niin minä tunnen niin, että mulla on hyvin. Että mulla ei ole koskaan ollu näin hyvin." Haastattelu 8.

Kodilla on itsessään hyvinvointia ja turvallisuutta vahvistava vaikutus. Lisäksi se määrittää elettyä elämää ja identiteettiä. Vaikka asumiskulut koettiin taloutta haastaviksi tekijöiksi, omasta kodista ei oltu valmiita luopumaan halvempaan asuntoon.

> *"Korkea vuokra, en haluaisi asua pienessä yksiössä. Joutuisin myymään ja hävittämään eletyn elämän ympäriltäni."*
> Kyselyvastaus nro 80.

> *"No asumistuki on, eläkeläisten asumistuki, mikä on, mut sitte nämä muut eläkkeet on tosi pieniä, että kun mää maksan siittä kaikki laskut, niin eipä siinä paljon jää kätteen. Ja sitten kun pitää kuitenkin ostaa kun lääkärissä joutuu kulkemaan, niin ei ne taho riittää."* Haastattelu 3.

Yksin asuminen on alati yleistyvä asumismuoto, jota selittävät ainakin lisääntyneet avioerot 1980-luvun lopulla sekä eliniän piteneminen. Ikääntyneistä yksinasuvista suurin osa on tilastollisesti naisia, mikä liittyy naisten pidempään eliniänodotteeseen, eroamisiin ja leskeksi jäämiseen. On myös esitetty, että jälkimodernin maailman arvojen moninaistuminen, perherakenteiden muutokset, ihmisten taloudellinen riippumattomuus ja individualisoitumiskehitys ovat heijastuneet yhden henkilön talouksien lisääntymiseen (esim. Bauman 2005). Avovastauksissa vastaajat kertovat, että yksin asuminen vaikuttaa taloudelliseen toimeentuloon:

> *"Tulona Kelan pv-raha, pitkittynyt työttömyys ja terveydelliset syyt. Sinkkutalous eli menoja ei ole ketään jakamassa."*
> Kyselyvastaus nro 65.

> *"Olen yksin asuva, pieni eläke, erityisruokavalio, putkiremontti ja keittiön uusiminen velkarahalla on lisäksi rahan riittämättömyyteen syynä. Lisäksi paljon perussairauksia."*
> Kyselyvastaus nro 82.

Suomessa sosiaaliturvalla on tärkeä rooli yksin asumisen mahdollistajana. Yksin asuvien suurempaa kustannustaakkaa ei kuitenkaan juuri kompensoida perusturvaetuuksissa, mikä voisi suojata yksin asuvia myös sosiaalisilta riskeiltä, kuten työn menetykseltä tai sairastumiselta. (Haataja 2014; Kauppinen ym. 2014; Koskinen ym. 2007, 133–134.)

Keskusta-alueen ulkopuolella asuvilla matkakulut, kuten julkisen liikenteen käyttö, lisää arjen asioiden hoitamiseen liittyviä kustannuksia. Kulkeminen muodostuu vaikeaksi, sillä kuten kyselyvastauksessa nro 46 todetaan: "Bussi matkustaminen liian kallis pienituloiselle". Ilmaista julkista liikennettä toivottiin toistuvasti myös tuen ja avun tarpeita koskevan avokysymyksen vastauksissa. Ristiriitaista onkin se, että edulliset vuokra-asunnot sijoittuvat usein kaupungin keskustasta syrjässä oleviin kerrostalolähiöihin, joista kulkeminen esimerkiksi ruokajakeluun voi tarkoittaa julkisen liikenteen aktiivista käyttöä.

5 RUOKAJAKELUN KÄVIJÖIDEN PALVELUIDEN JA TOIMINTOJEN KÄYTTÖ

5.1 RUOKAJAKELUN KÄYTÖN YLEISYYS JA MERKITYKSELLISYYS

Selvitys kiinnittyy aineistonsa kautta Rovaniemen Kansalaistalolla toteutettavaan ruokajakeluun, minkä vuoksi kaikki kyselyyn vastanneet ja haastatteluihin osallistuneet ovat hakeneet ruoka-apua. Ruoka-avun hakemisen pituutta koskevaan kysymykseen on vastannut kuitenkin 139 henkilöä ja ruoka-avun hakemisen säännöllisyyttä koskevaan kysymykseen 140 vastaajaa.

Selvitystä tehdessämme Rovaniemen Kansalaistalon ruokajakelu on ollut toiminnassa reilun puolentoista vuoden ajan syksystä 2019 alkaen. Tätä pidemmän aikaa ruoka-avun piirissä olleet vastaajat ovat hakeneet ruoka-apua joko Kansalaistaloon siirtyneeltä Järjestötalolta tai Kauppatorilla sijainneelta asukastuvalta tai muilta ruoka-apua Rovaniemellä järjestäviltä tahoilta. Ruoka-apua toteuttavat Rovaniemellä muun muassa Rovaniemen Päiväkeskus ja Rovaniemen seurakunnan diakoniatyö.

Kyselyssä kartoitimme ruokajakelun tarpeen yleisyyttä ja ruoka-avun merkityksiä kävijöiden arjessa kysymällä ruokajakelun eri muotojen hyödyntämistä, ruoan hakemisen säännöllisyyttä ja pituutta sekä ruoka-avun hakemisen taustalla olevia asioita.

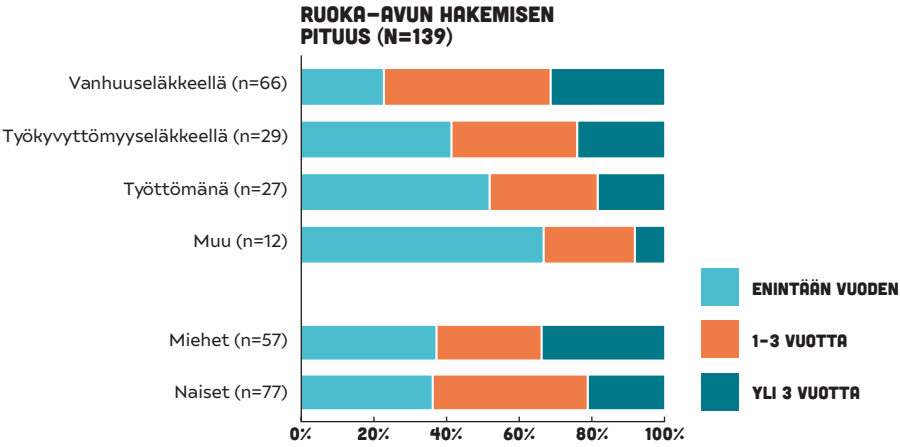

KUVA 8. Ruoka-avun hakemisen pituus (n=139)

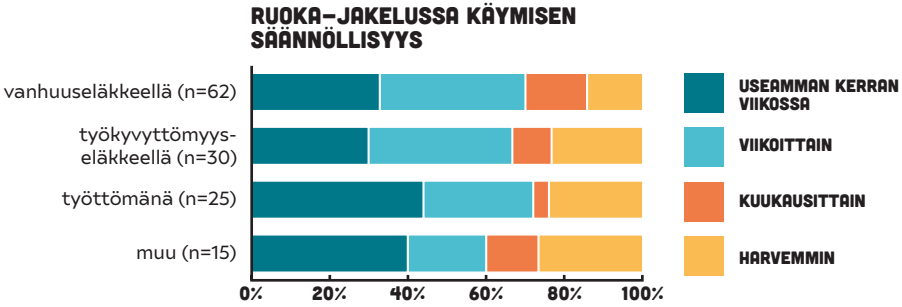

KUVA 9. Kansalaistalon ruokajakelussa käymisen säännöllisyys (n=140)

Eniten ruokajakelussa käydään joko viikoittain (35,0%, n=49) tai useamman kerran viikossa (33,6%, n=47). Elämäntilanteen mukaan tarkasteltuna viikoittain ruokajakelussa käy eniten vanhuuseläkeläisiä (37,1%, n=70). Myös pisimmän ajan ruoka-apua ovat hakeneet vanhuuseläkkeellä olevat, joista 45,7% on hakenut ruoka-apua enintään kolme vuotta ja 31,4% yli kolmen vuoden ajan. Tämä kielii pitkäaikaisesta säännöllisten tulojen riittämättömyydestä menoihin.

Alle vuoden ajan ruoka-avun tarpeessa olevissa korostuvat työttömät (n=25) ja muissa elämäntilanteissa olevat, joita on toisaalta vastaajien joukossa lukumäärällisesti vähemmän. Kyselyn toteuttamisen ajankohta huomioon ottaen, he ovat myös työikäisiä, joihin koronapandemian vaikutukset työelämään ovat osuneet. Työttömistä vastaajista hieman alle puolet eli 44% käy ruokajakelussa useamman kerran viikossa ja 28% viikoittain. Avovastauksista käy ilmi, että yllättävä työttömäksi jääminen voi esimerkiksi vaikuttaa tulojen ennakoitavuuteen, jolloin ruoka-apu tulee ajankohtaiseksi:

> *"Korona vei työt ja tiputti tulot murto-osaan entisestä. Ruoka-apu on helpottanut pärjäämistä todella paljon."* Kyselyvastaus nro 22.

Ruokajakelu on kävijöilleen monella tavalla merkityksellinen. Kyselyn tuloksissa korostuu kuitenkin neljä merkitystä: ruoka-apu helpottaa arkea, se tukee rahojen riittämistä, antaa syyn lähteä kotoa liikkeelle ja helpottaa omasta terveydestä huolehtimista. Ruoka-avun merkityksiä vastaajat kuvasivat myös kyselyn avovastauksissa:

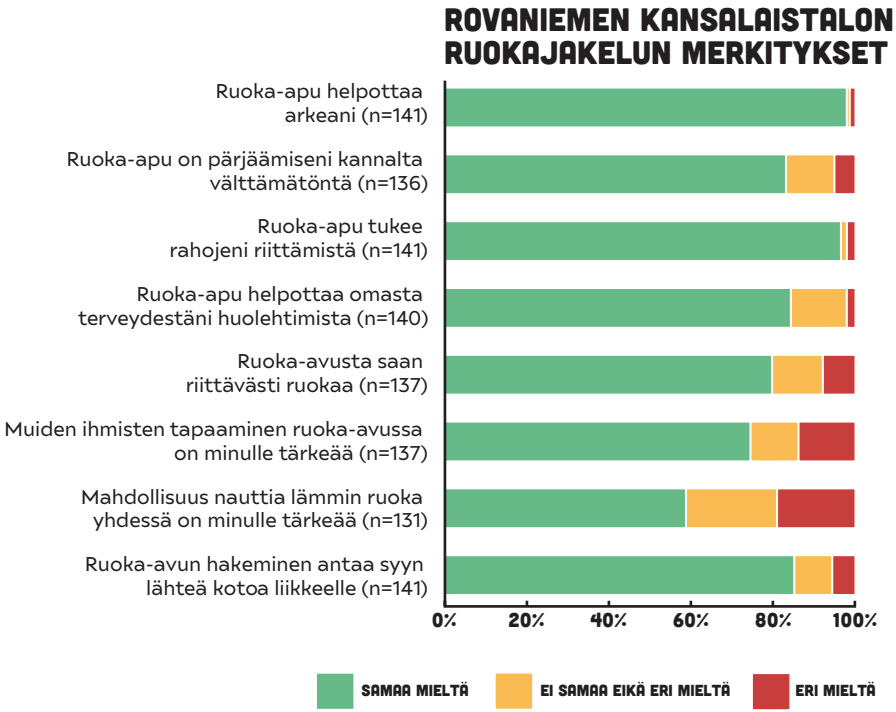

KUVA 10. Rovaniemen Kansalaistalon ruokajakelun merkitys kävijöille n=131-141

> *"Työttömällä ei raha riitä. Tämä on iso apu arkielämässä. Sitten on tekemistä ko lähtee. Ja on kiva raatata."* Kyselyvastaus nro 7.

Ruoka-avun merkityksiä koskevat tulos ei ole yllättävä, vaan on linjassa muiden ruoka-apua koskevien tutkimusten kanssa. Niissä ruoka-avun hakemisen merkittävin syy on rahan puute (esim. Hänninen 2008, Saari 2016). Ruokajakelu tarjoaa lisäksi mahdollisuuden kokoontua yhteen ja kohdata tuttuja ja uusia ihmisiä. Selvityksen väittämissä ruokajakelun sosiaalisen kohtaamisen merkitys näyttäytyy muihin ulottuvuuksiin verrattuna vähäisemmältä. Tähän tulokseen voi vaikuttaa se, että osa vastaajista on tullut ruokajakelun piiriin poikkeusolojen aikaan, eikä sosiaalisia tilaisuuksia ja kohtaamisia ole päässyt tutustumaan.

5.2 KOLMANNEN SEKTORIN TOIMINTOJEN KÄYTTÖ

Kansalaistalon muuhun toimintaan eli asukastoimintaan osallistuminen on vähäistä kyselyyn vastanneiden joukossa (18,5%, n=27). Kansalaistalon asukastoiminnalla tarkoitetaan kaikille avointa ryhmätoimintaa. Kansalaistalon katutasossa toimiva Järjestöpiste JOIKU on myös varsin vähän käytetty (13,7%, n=20). JOIKU tarjoaa asukkaille järjestölähtöistä matalan kynnyksen ohjausta ja neuvontaa. JOIKUsta saa tukea myös tarpeen mukaisen julkisen sektorin palvelun, tuen tai etuuden etsintään. Muiden toimintojen kuin ruokajakelun käyttöä voi osin selittää se, että kyselyn toteuttamisajankohtana koronapandemia oli kiivaimmillaan ja fyysisiä tapaamisia rajoitettiin merkittävästi.

Järjestöjen vertaistoimintaan oli osallistunut 8,9% vastaajista, ja järjestöjen tarjoamaa arjen tukea oli hyödyntänyt 8,2% vastaajista. Haastateltavien joukossa kolmannen sektorin toimintaan osallistuminen oli ollut aktiivista en-

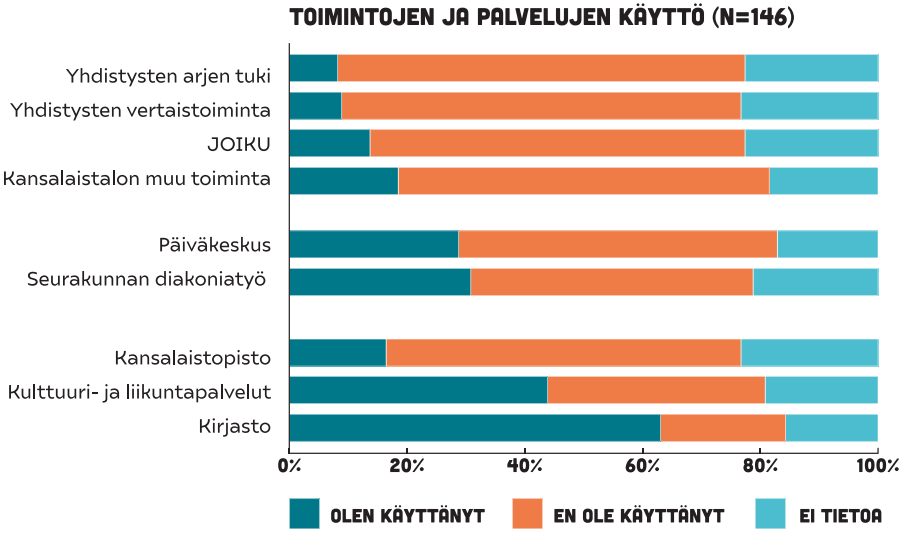

KUVA 11. Toimintojen ja palvelujen käyttö (N=146)

nen koronapandemiaa. Sosiaalisen kanssakäymisen ja tuen muotona vertaisryhmätoiminta koettiin arvokkaana. Seuraavassa katkelmassa haastateltava kertoo ryhmätoiminnan ideastaan. Idean taustalla oleva tarve vertaistuelle tulee haastateltavan vastauksesta esille:

> *"[naurua] Et olis, niin kun... No, köyhien vertaistukiryhmä, työttömien vertaistukiryhmä. Koska ei kukaan tajua kun mä kerron, et mulla ei oo rahaa, niin se oikeesti tarkottaa sitä. Ne ei ymmärrä sitä, mitä se tarkottaa, siis normaalit ihmiset. [liikuttuu] Kuinka iso stressi se voi sillon olla."* Haastattelu 4.

Kolmannen sektorin toimintaan lukeutuu lisäksi seurakunta, jonka piirissä toteutetaan sekä ruoka-apua ja rahallista tukea, että ohjausta ja monenlaista toimintaa. Haastateltavista osa kertoo osallistuvansa aktiivisesti seurakunnan toimintoihin. Seurakunnan toimintaan liittyy vahva yhteisöllinen tarkoitus, joka vastaa ihmisten yhteenkuuluvuuden tarpeisiin.

> *Tutkija: "Kuinka pitkään sä oot käyny siellä seurakunnalla?" Haastateltava: "En kauheen kauaa, joo. Sinne ois voinut löytää aikasemminkin. Se rauhotti saman tien, kun porukka hyväksyi mukaan. Se on tosi hyvä. Mä koen, että mä saan sieltä semmosta sosiaalista apua ehkä nyt enemmän, kun mitään muuta. Se pistää mut käymään siellä nyt."* (Haastattelu 9.)

Valtaosa haastateltavista koki järjestötoiminnan yhteisöllisyyden myönteisenä asiana ja kertoi voivansa harkita toimintoihin osallistumista, vaikka ei haastatteluhetkellä olisi ollut aktiivinen osallistuja. Yksittäiset vastaajat toivat kyselyn avovastauksissa ja haastatteluissa esille, että he ovat osallistuneet järjestötoimintaan vapaaehtoisena. Vapaaehtoisena toimiessaan heidän roolinsa muuttuu osallistujasta sekä avun ja tuen saajasta aktiiviseksi järjestön toimintaa toteuttavaksi toimijaksi.

Vastaajista hieman yli puolet kertoo käyttävänsä kulttuuri- ja liikuntapalveluita. Matalin osallistumisen kynnys on kirjastolla: vastaajista 63,0% (N=92) oli käyttänyt kirjaston palveluja. Avovastauksista tulee esille, ettei kulttuuri- ja liikuntapalveluiden piiriin pääseminen ole ongelmatonta. Toimintojen

maksullisuus ja toteutuminen kauempana keskusta-aluetta koettiin osallistumisen esteenä.

> *"Kuntosali pitäisi siirtää Keltakankaalta keskemmäksi kaupunkia."*
> Kyselyvastaus nro 103.

Taloudellisen esteen poistamiseksi Rovaniemellä on otettu käyttöön Kaikukortti, jolla mahdollistetaan maksuton osallistuminen kulttuuri- ja liikuntapalveluihin. Kortilla voi hankkia muun muassa maksuttomia pääsylippuja tapahtumiin, teatteriin, museoihin, uimahalliin ja kuntosaleihin. Kortteja jakavat kaupungin eri yksiköiden lisäksi sairaanhoitopiiri, seurakunta ja useammat järjestöt.

5.3 JULKISTEN JA YKSITYISTEN PALVELUIDEN KÄYTTÖ

Palveluiden käyttö painottuu selvästi terveydenhuollon ja Kansaneläkelaitoksen palveluihin. Muita palveluita on käyttänyt alle puolet vastaajista. Kaupungin perusterveydenhuollon (N=110) ja keskussairaalan erikoissairaanhoidon (N=98) palvelujen käyttöaste korostuu merkittävällä tavalla sekä kyselylomake- että haastatteluaineistossa. Osa vastaajista mainitsi terveydenhuollon ainoaksi tahoksi, jonka palveluita käyttää. Terveyspalveluiden kokonaisuuteen kuuluvia mielenterveyspalveluita oli käyttänyt noin viidennes (21,9% N=32) kyselyyn vastanneista. Kansaneläkelaitoksen eli Kelan palvelut pitävät sisällään pääasiassa suomalaisten sosiaaliturvan eri elämäntilanteissa. Kelan palveluita on käyttänyt hieman yli 60% vastaajista (N=93).

Kaupungin sosiaalipalveluja ilmoitti käyttäneensä alle puolet eli 39,7% (N=58) vastaajista, mikä on odotettua vähäisempää ottaen huomioon vastaajien tuen tarpeet. Sosiaalipalveluiden käyttöasteen osalta on syytä huomata palveluiden pirstaloituneisuus: joillain sosiaalipalveluilla on nimityksiä, jotka eivät suoraan kerro niiden olevan sosiaalipalveluita. Esimerkiksi ikääntyneiden palveluissa tai päihdepalveluissa olevat asiakkaat eivät välttämättä tiedä käyttävänsä sosiaalipalveluja.

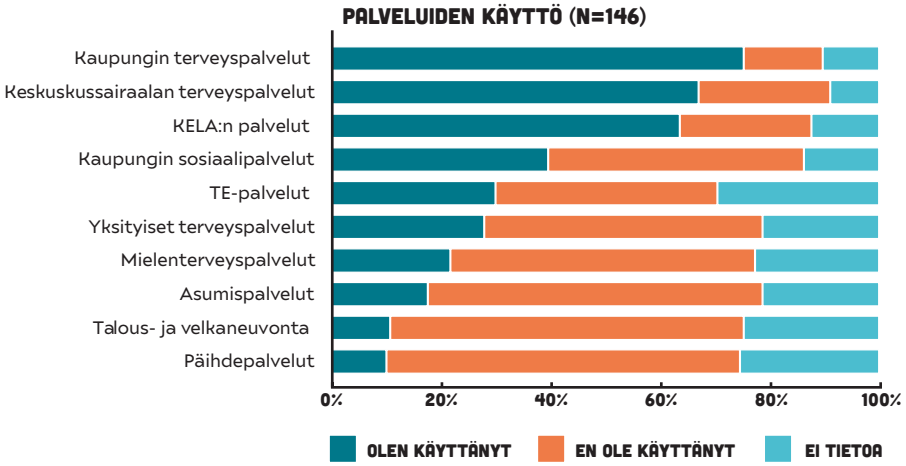

KUVA 12. Palveluiden käyttö (N=146)

"Haluan pysyä itsenäisesti. Saisi pidettyä nykyisen terveydentilan. Jos tulee ongelmia, mistä saisi sosiaalista apua ja tukea?"

Kyselyvastaus nro 50.

Sosiaalipalvelujen moninaisuus ja mahdollisuudet näyttävät olevan edelleen osin tuntemattomat suurelle yleisölle. Kyselylomakkeen täyttötilaisuuksissa käymissämme keskusteluissa sosiaalihuollosta vastaajien kanssa, haastatteluissa ja kehittäjäasukkaiden tapaamisissa muodostui käsitys siitä, että osa "En ole käyttänyt"-vaihtoehdon valinneista eivät tiedä mitä sosiaalipalvelut tarkoittavat ja millaisia palveluita sosiaalipalveluiksi lukeutuu. Eräs vastaaja kysyi kyselylomakkeen täyttötilaisuudessa, että "Onko sosiaalipalvelut sama asia kuin terveyskeskus", joka alleviivaa edelleen sosiaalipalveluiden puutteellista tunnettuutta.

6 PALVELUJÄRJESTELMÄN KATVEALUEET JA KEHITTÄMISEN PAIKAT

6.1 PERUSTURVAN KEHITTÄMISEN PAIKKOJA

Perusturvan riittämättömyyttä pääsimme tarkastelemaan parhaiten laadullisin aineistoin eli kyselylomakkeen avovastauksia ja haastatteluaineistoa analysoimalla. Merkittävä osa tämän selvityksen tiedontuotantoon osallistuneista ruoka-avunsaajista elää sosiaaliturvan varassa. Tiukimmillaan tulot eivät riitä ruoan hankintaan. Monia tarpeita, kuten uusien vaatteiden tai puhelimen hankintaa voi joskus siirtää, mutta nälkää ei voi. Nykyisessä, vapaisiin markkinoihin perustuvassa elintarvikejärjestelmässä ruokaa on saatavilla lähtökohtaisesti niille, joilla on rahaa hankkia sitä (Ohisalo & Saari 2014).

Kysymykseen "Millainen apu tai tuki auttaisi sinua nykyisessä elämäntilanteessasi?" esiintyy rahaan liittyvä vastaus kaikkein useimmin (30%). Sen jälkeen yleisimpiä vastauksia ovat ruoka-apu ja ruoka (23,8%). Ruokajakelun ja ruoan tarve kiinnittyy 96,6%:lla (n=141) vastaajista nimenomaan rahan riittämiseen. Vastaajista 93,2% (n=136) koki, että ruokajakelu tukee arjessa pärjäämistä. Myös avovastauksissa useimmin mainittu ruokajakelussa käymisen syy on taloudellisen tilanteen tiukkuus, joka johtuu pienituloisuudesta.

Perusturvan pulmakohtia ja kehittämistarpeita on tutkittu Suomessa viime vuosikymmenen aikana runsaasti etenkin perusturvan riittävyyden, harkintavallan, kestävän sosiaalipolitiikan, taloudellisen niukkuuden ja osattomuuden näkökulmista (kts. Hirvilammi 2013; Kalliomaa-Puha ym. 2014; Kangas ym. 2013; Koistinen 2016; Mäki 2011; Määttä 2010; Rajavaara 2014; Toivo & Häikiö 2016).

Laadullisessa aineistossa taloudellinen niukkuus liittyy useimmiten joko sosiaalietuuksien alikäyttöön, sosiaaliturvajärjestelmän ja elämäntilanteen kohtaamattomuuteen tai suuriin menoihin. Sosiaalietuuksien alikäytön syitä on tarkasteltu muutamasta eri kulmasta. Ennen toimeentulotuen siirtymistä Kelaan on huomattu, että sen alikäyttöön vaikuttaa monen muun syyn ohella ainakin leimaantumisen riski, selontekovelvollisuus omista tilitiedoista sekä tulonsiirtojärjestelmän "pois käännyttävät" rakenteet ja käytännöt (Kuivalainen 2007). On todettu, että sellaisten tulonsiirtojärjestelmien kohdalla alikäyttö on erityisen suurta, joissa tehdään yksilökohtaista tarveharkintaa, jotka ovat tulosidonnaisia tai joiden tarkoitus on täydentää muita tulonsiir-

toja. Myös tuen väliaikaisuus ja monimutkaiset tuen määräytymisperusteet aiheuttavat alikäyttöä. (mt., 49; van Oorschot 1991).

Toimeentulotuki on viimesijainen taloudellinen tuki, jonka tarkoituksena on turvata henkilön tai perheen ihmisarvoisen elämän kannalta välttämätön toimeentulo (Laki toimeentulotuesta 1412/1997, 1§). Toimeentulotuen perusosalla katetaan esimerkiksi ruokamenot, vaatemenot, paikallisliikenteen käyttö ja henkilökohtaisesta tai kodin puhtaudesta aiheutuvat menot. Ottaen huomioon selvityksen kohderyhmää koskettava taloudellinen niukkuus, toimeentulotuen käyttö vaikuttaa selvältä asialta. Toimeentulotuen piirissä oli kyselyyn vastanneista kuitenkin vain 15,1%. Tulos ei ole ainutlaatuinen, nimittäin esimerkiksi Maria Ohisalon & Anne Määtän (2014, 53) ruoka-avunsaajien palveluja ja sosiaalietuuksien käyttöä koskevassa tutkimuksessa alle puolet ruokajakelussa käyvistä oli toimeentulotuen piirissä.

Toimeentulotuen siirron kunnilta Kelaan oli tarkoitus vähentää alikäyttöä mahdollistamalla etuuksien hakemisen "yhdeltä luukulta". Odotus alikäytön vähenemisestä toteutui, mutta muutos näyttää johtaneen asiakkaiden pallotteluun palvelujärjestelmässä viranomaiselta toiselle sekä mahdollisten sosiaalityön tarpeiden jäädessä huomiotta, sillä nyt toimeentulotuen saajan ei tarvitse käydä sosiaalityöntekijän kanssa keskustelua hänen kokonaisvaltaisesta elämäntilanteestaan (Virrankari ym. 2021, 40).

Haastateltavat kertovat myös sosiaalietuuksien hakemisen prosessin työläydestä. Työläys liittyy sekä epäselvyyteen tarvittavista liitteistä että itse hakemusten laatimiseen.

> *"Sitte kun tuosa justiin näitä perustoimeentulohommia ja nuita alettiin kaivelemmaan, niin varmaan kymmenen kertaa piti Kelalle samat asiat lähettää eri lapun muodossa, siellä on varmaan sama tuolla sitte, että happi loppuu semmoseen hommaan."*
>
> Haastattelu 1.

Nykypäivän sosiaaliturvajärjestelmä on byrokratiassaan raskas. Se koostuu tarkoin ehdoin määritellyistä ja elämäntilanteisiin kohdennetuista etuuksista, jotka eivät aina kohtaa nykypäivän arkitodellisuuden kanssa. Pitkät käsittelyajat, yksilölliset tilanteet ja lisäselvityspyynnöt voivat aiheuttaa ihmisille rahattomia kausia.

Etuusjärjestelmän ja elämäntilanteen kohtaamattomuus näkyvät järjestelmän kankeutena. Ihminen voi olla esimerkiksi samanaikaisesti työkyvytön ja työtön. Jos työkyvyttömyyden aiheuttavaa terveydellistä haittaa ei ole diagnosoitu, päätös työkyvyttömyyseläkkeestä voi olla kielteinen. Tällöin yksilöön kohdistuu järjestelmän taholta kohtuuttomia odotuksia. (Ohisalo & Määttä 2014.) Toisaalta sosiaaliturvajärjestelmän kankeus näkyy myös siten, että se on tarkoitettu vastaamaan yksittäisiin elämäntilanteisiin, mutta taipuu huonosti useiden samanaikaisten ongelmien kohdatessa (Saari 2015, 21).

Seuraavassa katkelmassa haastateltava kertoo, että on irtisanoutunut työstään voidakseen opiskella, mutta saa vasta irtisanoutumisensa jälkeen kuulla, ettei hänelle myönnetä sosiaalitukia uuteen tutkintoon. Haastateltavan tilanne havainnollistaa sosiaaliturvan joustamattomuutta nyky-yhteiskunnassa tyypillisten, moninaisten ja nopeasti muuttuvien elämäntilanteiden osalta:

> *"[itkee] Niin, mä en ole oikeutettu mihinkään työttömyysetuuksiin...Mulla olis kerrytetty kaikennäköset ansiosidonnaiset tai muut, mutta ei saa koska mä oon opiskelija. Joo. Ja tilannehan oli tietysti niin monimutkainen ja yllättävä, että Kela ei pysynyt mukana. Siinä ensimmäisen kuun aikana oli jopa irtisanomisrahatkin myöhässä. Ne kyllä sieltä sain, mutta siinä oli kahden kuukauden semmonen siis täysin rahaton väli." -*
> Haastattelu 9.

Hankkeessa toimineen kehittäjäasukasryhmän mukaan dokumenttien ja sosiaaliturvaa koskevan tiedon hallinnollinen kieli aiheuttaa epätietoisuutta siitä, mitä sosiaalietuuksia omassa elämäntilanteessa on mahdollista saada ja miten etuuksia haetaan. Haastatteluaineistossa ja kehittäjäasukkaiden kanssa käydyissä keskusteluissa korostuu ajatus sosiaaliturvajärjestelmän kasvottomuudesta.

Kasvottomuudella tarkoitamme sitä, että ratkaisut sosiaalietuuksista perustuvat kirjallisesti tehtyihin hakemuksiin ja niiden liitteisiin, eikä monitoimijaisesti toteutettuun, kokonaisvaltaiseen arviointiin. Kasvottomuus heikentää etuudenhakijoiden luottamusta päätösten oikeellisuudesta. Lisäksi se vaikuttaa myös siihen, ettei päätöksistä tehdä valituksia. Palveluiden kasvottomuus

koettiin nöyryyttävänä silloin, kun omalle jokapäiväiselle elämälle suuria päätöksiä tehtiin kohtaamatta tuen tarpeessa olevaa ihmistä. Ihmiset odottavat sosiaalietuuksia koskevia ratkaisuja useita viikkoja, ja myönteisellä päätöksellä sosiaalietuudesta voi olla valtava merkitys arjessa jaksamiseen; se vapauttaa voimavaroja esimerkiksi opiskeluun, työnhakuun ja kuntoutumiseen.

> *”No, se Kela on pelottava, koska se ei oo luotettava. Se saattaa viivästyä, tai se ei tule ajoillaan ja se on siinä kaikista pahinta, koska siitä ei tiedä. Ja se vaikuttaa niin moneen asiaan, niin kun vaikka siihen sosiaalityön luukkuun, että siis siitähän ei voi tietää tuleeko Kelan päätös nyt tässä ajassa kun ne sen lupaa. Sitten sosiaalityöntekijä sano että no, Kela lupaa sen tässä ajassa, eli sen pitäisi tulla ja kun ei…”* Haastattelu 8.

Sosiaalietuuksiin turvautumiseen liittyy leimautumisen riski, minkä vuoksi moni taloudellisesti niukassa elämäntilanteessa oleva haluaa tulla mieluummin toimeen omillaan, kuin hakeutua vähimmäisturvan piiriin (Kuivalainen 2007, 49). Tuen hakemisen nöyryyttävät käytännöt, kuten elämäntilanteen todistamisen taakka ja selontekovelvollisuus omasta taloudenpidosta, epäilevä suhtautuminen hakijan vilpittömyyteen ja mahdollisiin järjestelmän väärinkäytöksiin ovat edelleen syitä, jotka aiheuttavat etuuksien alikäyttöä. (mt.; Mäntysaari 1991.) Osa haastateltavista toi esiin, että ruoka-avun saaminen on helpompaa ja mielekkäämpää, kuin toimeentulotuen hakemisen prosessi.

> *”Just ja sieltä sen, että jos mää tarttisin uudet kengät, niin se saattaa olla niin vaikeata, että mulla ei riitä hermot siihen. Koen mieluummin niin että kuljen vaikka paljain jaloin.”* Haastattelu 5.

Työssäkäyvien vastaajien nykyisiin elämäntilanteisiin vaikuttivat sosiaaliturvajärjestelmän puutteelliset mahdollisuudet vastata nimenomaan kausittaisiin tuen tarpeisiin tai tiheästi muuttuviin, dynaamisiin elämänmuotoihin. Vaikka Suomessa vakituinen työsuhde on lähtökohta, on alati yleisempää, että kuukausittainen toimeentulo rakentuu useista osa-aikaisista ja määräaikaisista työsopimuksista sekä nollatuntisopimuksista, joiden väliin sijoittuu työttömyysjaksoja.

"Jos korkeasti koulutettu, työhön avoin & jaksava nuori putoaa TYÖTTÖMYYSTUKIEN OHI TOIMEENTULOTUELLE, heti irtisanomisensa jälkeen (firmalla loppui vain raha), yhteiskunnan tukirakenteet EIVÄT TOIMI TOIVOTULLA TAVALLA."

Kyselyvastaus nro 62.

On vaikeaa välttyä ajatukselta, että työelämä näyttää sopeutuneen ihmisten muuttuneisiin elämänmuotoihin nopeammin kuin sosiaaliturva. Erilaiset yrittäjyyden muodot ja työn projektiluontoisuus aiheuttavat kuukausikohtaista vaihtelua tuloissa. Ketjuuntuvat määräaikaiset sopimukset, eli ns. pätkätyöt, ovat uusien työnteon muotojen rinnalla edelleen olemassa. On ajateltu, että määräaikaiset työsuhteet voivat avata uusia ovia urapolulla, mutta positiivinen työllisyysvaikutus näyttää hajautuvan monien tekijöiden myötä: alakohtaisesti, kansantaloudellisen tilanteen ja maantieteellisen sijainnin vaikutuksesta sekä työntekijän iän, koulutusalan ja sukupuolen mukaan (Jolkkonen & Koistinen 2001, 566).

Etuusjärjestelmän kehittämiselle olisi selvä tarve. Monitoimijaisen palveluekosysteemin kehittäminen on tärkeä päämäärä, jonka mahdollisuudet vastata vähävaraisuuden tuomiin arjen haasteisiin ovat kuitenkin rajalliset. Perusturvan roolia osana sujuvien palvelupolkujen kehittämistä olisi kiinnostavaa tarkastella syvemminkin.

6.2 PALVELUIDEN KATVEALUEET JA KEHITTÄMISEHDOTUKSET

Sujuvien monitoimijaisten yhteistyörakenteiden järjestäminen vaikuttaa olevan todellinen haaste nykyisessä hyvinvointipalvelujen ja tukitoimintojen rakennelmassa. Sektorirajat ylittävä yhteistyö ja palveluintegraatio ovat tavoitteena, koska palvelujärjestelmässä on katvealueita: asiakaspinnassa ilmeneviä aukkoja, joissa mikään palvelu ei tiedä palvelutarpeesta tai tunnista palvelutarvetta omaksi toimialakseen (ks. Lindh ym. 2018; Günther & Ranta 2019). Rakenteellisen sosiaalityön näkökulmasta sivuun jääminen johtuu palvelujen pirstaloituneisuudesta sekä saavutettavuuden, riittävyyden ja oikeudenmukaisen kohdentamisen ongelmista (Helne 2002; Leinonen 2008, 22)

mutta myös yksilöllistymisen seurauksena kehittyneestä itsellisen pärjäämisen kulttuurista (esim. Kortteinen 1982; Laihiala 2018).

Katvealueiden selvittämiseksi analysoimme kyselyn kohtaa kotitalouden toimeentuloon vaikuttavista asioista sekä kahta avokysymystä: ”Kerro halutessasi ruoka-avun hakemisesi taustalla olevista asioista” ja “Millainen apu tai tuki auttaisi sinua nykyisessä elämäntilanteessasi?”. Haastatteluaineistossa katvealueet tulevat esille keskusteluissa koulutus- ja työhistoriasta, hyvinvoinnista, palveluista ja tukiverkostosta.

Palvelurakenteen kehittämisen lähtökohta on se, että nykyiset katvealueet ovat tiedossa. Rakenteellisen sosiaalityön idean ohjaamana olemme etsineet aineistosta yhteiskunnallisia taustatekijöitä sekä tapahtumakulkuja, joissa oikea-aikainen tuki voisi ehkäistä elämäntilanteiden mutkistumista ja sosiaalisten ongelmien kasautumista. Katvealueet ovat koko palvelujärjestelmän pulmakohta, mutta rajaamme tarkastelumme tässä luvussa aineistolähtöisesti sosiaali- ja terveyspalveluiden katvealueisiin sekä matalan kynnyksen toimintojen asemaan tässä kokonaisuudessa.

Avun hakemisen tulisi olla yhtä helppoa niin sosiaalisiin ongelmiin ja elämäntilanteen haasteisiin kuin terveydenhoidon tarpeisiin. Aineistoistamme käy ilmi, että usein avun hakemattomuuden syinä on se, 1) etteivät ihmiset tunnista elämäntilanteensa haasteita avun tarpeiksi ja 2) kansalaisille ei ole tarjolla helposti saavutettavaa tietoa sosiaalisiin ongelmiin ja arjen tuen tarpeisiin kohdistuvasta ammattiavusta ei ole. Rakenteellinen sosiaalityö Lapissa (ESR)-hankkeessa toiminut kehittäjäasukasryhmä korosti ihmisten kokevan saavutettavuuden vaikeaksi myös siksi, että heillä on hankaluuksia erottaa eri toimijoiden tarjoamia toimintoja ja palveluita toisistaan. Avovastauksissa ja haastatteluissa palvelujärjestelmän epäselkeys ja monimutkaisuus toistuvat usein.

”Olisi kiva, jos palveluista tiedettäisiin enemmän.”
Kyselyvastaus nro 104.

”Okei. Joo, kun mä en oikein tiennyt näistä kuvioista mitään. Se on vähän tässä ongelma se, että mä oon siis hakenut ihan sikana apua kaikilta tahoilta. Hankalasti sitä tietoa mistään saa irti että mistä löytyy mitäkin apua, kun tietysti kun jos tää tilanne ois

toistuva, niin sitä oppis ne paikat, mutta kun se tulee yhtäkkiä ja stressissä ja... Niin, tota... Niin sä et vaan tiedä." Haastattelu 8.

Haastateltavat kertovat, että avun ja tuen etsimisen labyrinttiin on lähdettävä usein silloin kun voimavarat ovat vähentyneet. Seuraavassa katkelmassa haastateltava kuvailee, miten monimutkaista tiedon etsiminen on, sekä miten vaikea elämäntilanne ja heikentynyt terveydentila tekevät avun etsimisen raskaaksi. Hänen kertomuksessaan tuen etsiminen elämän kriisiytyessä näyttäytyy mutkikkaana:

"Joo, tai siis mä en heti löytänyt. Mä en heti, kun mun on pitänyt etsiä kaikki itse, niin mä en oo heti löytänyt kaikkialle. Siis no, mä en ihan muista. Mulla on tosi huono lähimuisti nyt on ollut tänä aikana. Se on... Mä varmaan lähdin liikkeelle siitä Kelasta ja toimeen... Siis niin kun TT-toimistosta ja sosiaaliluukusta, koska ne oli ne mitkä mä tiesin. Sitten jostakin... Mistäköhän mä sain tietää sen, että... Mä saatoin ehkä googlettaakin ihan vaan, että täällä on tämmöstä leipäjonoa. Vai soitinko mä johonkin tai jotakin tämmöstä, et mitä täällä niin kun vois olla. Tai sit se oli se puhelinvastaaja sieltä sosiaalitoimistosta mikä sano, että täällä on tämmönen ja tämmönen. Jostakin mä sain siis lisätietoja ja sitten taas niillä on menty eteenpäin, lisätiedoilla. Mutta mä koen, että tää oon tosi monimutkainen tapa, että täällä ei oikein löydy tietoa mistään, mistä hakea apua jos on tilanne hyvin akuutti."
Haastattelu 9.

Järjestöjen matalan kynnyksen toiminta ja vapaaehtoistoiminta tarjoavat asukkaille tukea palvelujen löytämiseen ja niissä asioimiseen. Rovaniemen Neuvokkaan vapaaehtoiset tarjoavat asiointiapua, jossa he muun muassa lähtevät kaveriksi lääkärikäynnille. Vuonna 2021 lyhytaikaisen tuen pyyntöjä tehtiin yhteensä 672. Näistä noin puolet (52,4%) koski asiointikaveriksi lähtemistä. Lisäksi järjestöpiste JOIKUsta on mahdollista saada tukea julkisen sektorin toimijoiden palvelujen löytämiseen, hakemusten ja lomakkeiden täyttämiseen sekä sähköiseen asiointiin. Toisin päin myös julkiselta sektorilta ohjataan asukkaita JOIKUn piiriin.

Jossain määrin itsellisen pärjäämisen kulttuurinen mallitarina heijastuu ihmisten vaikeuteen tunnistaa tuen tarpeitaan vaikeutuneissa elämän tilanteissa. Myös kynnys hakea niihin apua voi olla korkea. Yksilöitymiskehityksen myötä on muotoutunut kulttuurisen pärjäämisen ideologia, jossa kaikki on "ittestä kiinni" (esim. Kortteinen 1982). Itsellinen pärjääminen liittyy myös luottamukseen; omaa tulevaisuutta koskevissa asioissa pyritään selviytymään itse, koska itseen voi ainakin varmasti luottaa (mt.). Itsellisen pärjäämisen kulttuurin kääntöpuoli on ulkopuoliseen apuun turvautumiseen liittyvä häpeä.

"Ja ihmisille on hankalaa monesti kysyä apua, niin mä näen että mun ystävän on myöskin tosi hankala kysyä apua, tai niin kun tämmöstä henkistä apua, tai mitään semmosta apua. Mä ehdottelin paljon asioita - - mutta sitten en tiiä meneekö se sitten liian syvälle tai liian lähelle sitten vaan ne ehdotukset." Haastattelu 2.

"Siinä on kaikesta kamalinta, kun on yrittänyt ihan hitokseen paljon, niin, tota... Sitten on opetettu että koittaa ja yrittää ja tekee. Ei se tämmöseksi sais... Ja, tota... Siinä niin kun ois ihmisellä oikeuksia, tai on olemassa järjestelmiä jotka pitää ihmisen ylhäällä, tai vastaavia." Haastattelu 3.

Terveydenhuollon palveluiden käyttö on hyvin yleistä vastaajien joukossa. Etenkin julkisten perusterveydenhuollon sekä erikoissairaanhoidon palveluiden käyttöaste oli hyvin korkea (kts. tämän selvityksen sivut 42-43). Yleisesti ottaen haastateltavien kokemus terveydenhuollon palveluista oli hyvä. Esimerkiksi seuraavasta haastattelukatkelmasta ja kyselyn palautteesta käyvät ilmi kiitollisuus sairaalapalveluiden laatua kohtaan:

"Olen ollu erittäin tyytyväinen. Mää oon sanonutkin monelle, että kyllä sairaala huolen pittää." Haastattelu 8.

"Annan ruusut elämän laadun parannuksesta lääkärille ja eri sairauksien hoidosta. Kiitos terveyspalvelut." Kyselyvastaus nro 82.

Haastatteluaineistosta syntyy kuitenkin myös vaikutelma, että sosiaalinen näkökulma on toisinaan jäänyt vailla huomiota terveydenhuollon toimijoiden kanssa käydyissä arkea, pärjäämistä ja toimeentuloa koskevissa keskusteluissa. Terveydenhuollossa epäoikeudenmukaisuuden kokemukset liittyivät tilanteisiin, joissa hoitoa koskevissa ratkaisuissa ei ollut huomioitu niiden vaikutuksia potilaan elämäntilanteeseen, arkeen ja tulevaisuuteen laajemmin. Esimerkiksi terveydenhuollossa tehdyt hoitamatta jättämisen päätökset, puutteelliseksi tai epämääräiseksi koettu hoito ovat johtaneet tyytymättömyyden lisäksi elämäntilanteen haasteisiin.

> *"Se on käännekohta se, että terveys alko menemään. - - Lääkäri vain sano, että tämä on seuraava opiaatti sitte. - - Nyt viimisen tuli siitä, kun se puhelimella [lääkäri] soitti, että ei leikata, niin siitä tuli sitten se lausunto paperilla, niin sitten viiminen teksti oli, että potilas pärjää vielä kotona. No ei siihen ois montaa riviä siihen menny, että se ois työkyvystä kirjottanu, että mikä hällä on kokemus tämmösistä henkilöistä, että miten ne pärjää enää työelämässä."* Haastattelu 1.

> *"Minä esimerkiksi ko tämä jalka - - ja minä saatan kaatua monta kertaa päivässä, - - No sitä kuvattiin, niin se sano että ei sille tehä mitään. - - Ja minä menen terveyskeskuslääkärin kans istumaan tällain päin ja sanon näin että kumpi on parempi, korjata tuo minun jalka vai antaa sen olla tuolla lailla, eikö kumpi on halvempi, se että minun jalka korjataan vaan se että minä kompuroin tällä jalalla ja loukkaan itteni niin että olen vuodepotilas. Että vastaa minulle puhtaalla omallatunnolla nyt. - - Mulle ei saa sanoa enää epämääräsesti, minä oon niin vihastunu siihen asiaan."*
> Haastattelu 4.

Haastateltava 1 koki jääneensä yksin sairautensa kanssa. Hän koki, että terveydenhuollon kirjauksien perusteella hänen toimintakyvystään syntyi todellisuutta parempi käsitys. Toisessa sitaatissa haastateltava tuo esiin taistelutahtoaan oman hoitonsa puolesta. Jalasta johtuva vaiva haittaa arkea

monella tapaa, mutta vaivaa ei terveyspalvelussa hoideta tavalla, jota haastateltava olisi toivonut.

Mielenterveyspalveluita haastateltavat kritisoivat oman työntekijän tiheän vaihtuvuuden ja sopivan palveluntuottajan löytämisen suhteen. Työntekijöiden vaihtuvuus voi vaikeuttaa luottamuksellisen ja hoitavan suhteen muodostamista, avun saamisen sijaan ihminen pettyy toistaessaan kerta toisensa jälkeen tarvettaan ja tarinaansa eri ammattilaisille. Palveluiden etsiminen niin ikään pitkittää avun saamista ja voi olla heikentyneen terveydentilan näkökulmasta tilanteena jopa kohtuuton.

> *"Ollut ehkä vähän semmosta sirpaleista nytten toisaalta tää, että niinkun minä en oo yhtään laskenut kuinka monen ihmisen kanssa oon mielenterveyspalveluissa puhunut samoista asioista, mutta tosi monen."* Haastattelu 7.

> *"Psykoterapian hakijat jäävät yksin terapeutin valintavaiheessa, tukea tähän, kiitos. Hakuvaiheessa on usein voimat loppu, sekä terapeutteja ja palveluntarjoajia tarvitaan enemmän."*
> Kyselyvastaus nro 19.

Yksityisen psykoterapeutin hakeminen on omintakeinen prosessi, joka voi olla kestoltaan pitkä ja edellyttää hakijalta valmiutta tehdä valintoja itselleen sopivasta ammatillisen avun tarjoajasta. Muiden terapiapalveluiden osalta palveluntarjoaja osoitetaan asiakkaalle, eikä asiakkaalta odoteta palvelutarjoajan itsenäistä löytämistä. Molemmissa terapian hankintareiteissä on hyvät ja huonot puolensa. Yksityisen terapeutin hankinta voi olla liian työläs ja pitkä prosessi, jos elämäntilanne ja psyykkinen kuormitus ovat vieneet jo muutoinkin vähäiset voimat. Julkisia mielenterveyspalveluita jatkuva työntekijöiden vaihtuvuus puolestaan haastaa hoidon laatua, sillä se vaikuttaa luottamuksen rakentumiseen ja voi tuottaa kokemuksen siitä, että hoito alkaa aina uudelleen alusta.

Haastatellut kertovat moniammatillisen yhteistyön kokemuksistaan jonkin verran. Eräs heistä kuvaa sosiaalityöntekijän mukana olosta lääkärin vastaanotolla. Ammattilaiset olivat selvittäneet terveydellisten haasteiden vaikutusta asiakkaan elämäntilanteeseensa yhdessä. Kokemus moniammatillisesta yhteis-

työstä oli haastateltavalle erittäin hyvä, sillä yhdessä tehdyt ratkaisut kohottivat hänen elämänlaatuansa. Hyvästä tuloksesta huolimatta huomionarvoista on se, että moniammatillisuus tapahtuu ensisijaisesti ammattilaisten välillä eikä asiakasosallisuus ainakaan haastatteluissa isommin näy.

> *"Nyt ne oli hyväksynyt kun mulla on lääkärinlausunnot niin tuo sosiaalityöntekijä soitti että hän on niin onnellinen että kävi noin. Niin me oltiin lääkärissä - - ei mua siinä tutkittu mutta kaikki nää mun vaivat että laitettais se eläkehakemus mutta se ois niin tärkeä saada siltä erikoislääkäriltä puoltava lausunto."*
>
> Haastattelu 5.

Moniammatillisen verkostoyhteistyön rooli on ollut keskeinen sosiaali- ja terveysalan käytännöissä jo pitkään ja sen rooli on alati vahvistunut. Moniammatillisuus nähdään voimavarana ja vaihtoehtona sille, että ammattilaisten työ muodostuisi keskenään erillisistä prosesseista. Sen rinnalla näkee toisinaan käytettävän myös monialaisuuden käsitettä, joka viittaa hallinnon alojen tai tieteenalojen yhteistyöhön. Moniammatillisuuden tai monialaisuuden roolin kehittäminen on korostuneen tärkeää paljon palveluita tarvitsevien tai käyttävien ihmisten kohdalla, sillä palvelujen pirstaleisuuden aiheuttamat ongelmat tuen jatkuvuuteen ja toimivuuteen koskettavat heitä jatkuvasti. (Hujala ym. 2019; Isoherranen 2012; Kekoni ym. 2021; Virtanen ym. 2011.)

Monitoimijaisuus on tässä selvityksessä käytetty kolmas rinnakkaiskäsite yhteistyörakenteelle, mutta painottaa tuen tarpeessa olevan ihmisen aktiivista toimijuutta. Se on kiteytetysti kaikkien osapuolten asiantuntijuutta kunnioittava ja mahdollisimman saumaton työskentelytapa. Monitoimijaisuus vaatii yhteisiä, rajat ylittäviä rakenteita tuen ja hoidon suunnittelulle ja toteuttamiselle. Malleja monitoimijaiselle yhteistyörakenteelle on useita. (Ahola & Partanen 2022; Atkinson et al. 2002; Cheminais 2009, 5-7.) Sen kehittämisen lopputulemana tulisi olla nykyistä helpommin saavutettava ja jouhevasti toimiva palveluekosysteemi. Palveluekosysteemi on asiantuntijuuksien ja palvelujen verkosto, jonka osat vastaavat ihmisten tarpeisiin paremmin yhdessä kuin erikseen. Onnistuessaan jokaisella ekosysteemin osalla on tärkeä rooli kokonaisuuden rakentumisessa ja osien välinen vuorovaikutus on helppoa, tehokasta ja edistää ekosysteemin toimintaa. (Niemelä & Kivipelto 2019.)

Monitoimijaisissa yhteistyörakenteissa kolmannen sektorin toimijat ovat keskeisesti mukana. Järjestöt ovat tärkeitä toimijoita, jotka tekevät paljon sellaista työtä, jota julkinen sektori tekee vain vähän tai ei lainkaan. Esimerkiksi kokemusasiantuntijuus ja vertaistuki tarjotaan usein järjestöjen toimintojen kautta. Toki tässäkin on tapahtunut hienoista muutosta toipumisorientaation lanseerauksen myötä sairaanhoitopiireihin ja yliopistollisiin sairaaloihin (Kivistö ym. 2020; Kivistö ym. 2021). Ihmisläheisyydestä johtuen järjestötoimijoille kertyy paljon tietoa toimintoja käyttävien kokemuksista ja tiedosta, joka saavuttaa julkissektorin ja päättäjät ainoastaan, jos yhteistyölle ja vuorovaikutukselle on olemassa rakenteet.

Matala kynnys on keskeinen ero kolmannen sektorin ja julkissektorin välillä. Matalalla kynnyksellä tarkoitamme sitä, että toimintaan tuleminen ei edellytä esimerkiksi asiakkuutta, maksua tai jäsenyyttä, vaan osallistuminen on vapaaehtoista. Julkisten palvelujen pirstaleisuus aiheuttaa myös tarkkoja ehtoja asiakkaaksi soveltumiselle, koska yksi palvelu vastaa tarkkarajaisesti tiettyihin tarpeisiin ja muihin tarpeisiin vastaaminen tapahtuu toisen palvelun piirissä.

> *"Se on tehnyt tosi hankalaksi nähdä ihmisiä ja mennä hakemaan sitä apua, koska paikkoihin ei saa mennä. Niissä ei saa olla ja pitää yleensä varata aika. Totta kai se auttaa sitten se puhuminen terapeutille, mutta se on vaan tunnin aika ja sieltä pitää poistua. Sen jälkeen pitää taas pärjätä."* Haastattelu 6.

Käytännössä palveluekosysteemi vaatii niin systeemi-, työntekijä- kuin asiakaslähtöistäkin uudistamista. Systeemilähtöisyys tarkoittaa tässä organisaatioiden kehittämiskapasiteettia ja -halukkuutta. Jaetun toimijuuden ja läpikotaisin uudenlaisen rakenteen kehittämisen tavoitteena on myös ehkäistä perinteisiä "ylhäältä-alas-muutosmallien vaikeuksia". (Virtanen ym. 2017, 53.) Siirryttäessä monitoimijaisuus-ajatteluun on valmistauduttava myös siihen, että tuen tarpeessa olevien ihmisten tuleminen osaksi kehittämistä ja suunnittelua voi tuoda esiin kokonaan uusia organisaatiokulttuurin, toimintatapojen ja jopa rakenteellisten muutosten tarpeita.

Kehittäminen on usein järjestöissä osa arkityötä, jossa vahva arvopohja ja ihmistä lähellä toimiminen ovat ensisijaisia toimintaa ohjaavia asioita. Ihmislä-

heisyys toteutuu järjestöissä esimerkiksi joustavuutena ja matalana byrokratiana. Nämä mahdollistavat rakenteellisesti uusien ideoiden kokeilemisen ja organisaation muovautuvuuden, joista julkissektorilla voisi olla paljon opittavaa. Järjestötoiminnan matala kynnys ja ihmislähtöisyys edistävät jo aiemmin tässä selvityksessä mainittua sosiaalista ankkuroituneisuutta.

Jorma Niemelä & Minna Kivipelto (2019, 9) hahmottavat hyvinvointivaltion kansalaisten inkluusion välineenä. Inkluusiolla he tarkoittavat mm. ihmisten kuulumista, jäsenyyttä, osallisuutta, asumista ja toimijuutta. Monella tapaa voidaan sanoa, että Suomessa tilanne on hyvä, vaikka kuulumattomuutta ja syrjään jäämistä yhteiskunnassamme on. He toteavatkin, että inkluusion edistämiseksi hyvinvointivaltio tarvitsee "yhteistyökumppaniksi ja kriittiseksi sparraajakseen" kansalaisjärjestöjä (mt.). Inkluusion toteuttaminen palveluissa on todettu ongelmalliseksi puuttuvien rajapintojen vuoksi (Virtanen ym. 2017, 51). Yksi puuttuva rajapinta on julkisen ja muiden toimijoiden tuottamien palvelujen ja toimintojen välillä. Esimerkiksi julkisen sektorin ja järjestösektorin välillä oleva kumppanuus, vuorovaikutteisuus ja vastavuoroisuus edellyttää vahvuuksien ja osaamisen tunnustamista sekä toisaalta kumppanuuden ytimen yhteistä määrittelyä.

Erityisen tärkeinä kehittämisen paikkoina näyttäytyvät selvityksen aineiston valossa tällä hetkellä ainakin eri toimijoiden välisten yhteisten tavoitteiden selkeyttäminen, tiedon lisääminen toisten ammattilaisten työstä ja toimintatavoista, osapuolten roolien selkeyttäminen erilaisissa yhteistyökuvioissa sekä keskenään poikkeavien organisatoristen toimintakulttuurien ja työkäytänteiden tunnistaminen ja jaetun, monitoimijaisen toimintakulttuurin rakentaminen niiden rinnalle (esim. Cameron 2016; Hujala ym. 2019).

7 LOPUKSI

Kädessäsi oleva selvitys tuo esille ruoka-avun piirissä olevien rovaniemeläisten kokemuksia heidän arjestaan ja hyvinvoinnistaan, heidän tuen tarpeitaan sekä palvelujärjestelmän katvealueita. Selvityksen ytimessä on tarve kehittää monitoimijaista yhteistyötä, jotta ihmiset pääsisivät nykyistä paremmin tarvitsemansa tuen äärelle. Tämän selvityksen tuloksissa käy hyvin ilmi, että matalan kynnyksen toiminnalla voi olla korvaamaton arvo elämän kriisiytyessä tai haasteellisten elämäntilanteiden pitkittyessä.

Kolmannen sektorin toiminnassa erityisesti ihmislähtöisyys ja matala byrokratia mahdollistavat sellaiset puitteet, jossa ihmiset tulevat kohdatuiksi ja osallisuuden kokemus voi rakentua ja toteutua. Järjestötoiminnan tehtävänä ei kuitenkaan ole ratkaista ruokajakelussa käyvien ihmisten tarvetta riittävään perusturvaan eikä lakisääteisiin palveluihin. Kohtuullisen elintason takaaminen kaikille ja ihmisarvoinen arki ovat siis edelleen asioita, joiden eteen on tehtävä töitä etenkin päätöksenteon tasoilla. Rahattomuus vaikuttaa arjessa pärjäämiseen, sosiaalisen kanssakäymisen mahdollisuuksiin sekä kokonaisvaltaisesti kuluttajana toimimiseen, ja voi tuottaa häpeää.

On lisäksi selvää, että vähävaraisuus aiheuttaa valtavasti arjessa selviytymiseen liittyvää suunnittelua, selvittelytyötä ja vaatii voimavaroja sekä tietoa. Kaikki tämä tuo kuormitusta jaksamiseen ja vievät aikaa, joita vastaajat kokivat tärkeäksi käyttää eri elämäntilanteissa esimerkiksi toipumiseen, kuntoutumiseen tai työnhakuun. Toisaalta moraalinen tarve pärjätä ilman ulkopuolista tukea, eli ns. itsellisen pärjäämisen eetos, on omiaan pitkittämään avun pyytämistä. Ihmiset kyllä taipuvat ja venyvät tiukentuvissakin olosuhteissa.

> *"Satsatkaa ruoka-apuun ja pienituloisten työikäisten auttamiseen, maksaa itsensä takaisin."* Kyselyvastaus nro 22.

> *"Kannatan ja suosittelen vahvasti perustulon käyttöönottoa koko Suomessa, vähentäisi epävarmuutta ja stressiä sekä tukisi monen ihmisen hyvinvointia."* Kyselyvastaus nro 76.

Taloudellisen niukkuuden tuomista haasteista huolimatta valtaosa selvityksen tiedonkeruuseen osallistuneista henkilöistä kertoi olevansa varsin tyytyväisiä elämäänsä. Hyvin erilaisissa elämäntilanteissa olevat vastaajat saattoivat kokea esimerkiksi taloudellisen pärjäämisen haasteelliseksi, mutta kuvasivat läheissuhteitaan hyviksi ja elämään arvokkuutta lisääväksi asiaksi. Osa sellaisista vastaajista, joilla on vain vähän tai ei lainkaan ystäviä kertoivat olevansa varsin tyytyväisiä sosiaaliseen elämäänsä. Valittu yksin oleminen kuvailee vastaajajoukon suhtautumista yksinäisyyteensä jossain määrin enemmän kuin kivulias, kosmisen yksinäisyyden tunne.

Avun ja tuen saavutettavuuden näkökulmasta tarkasteltuna monitoimijaisten yhteistyörakenteiden kehittämiselle ja palvelujärjestelmän muutoksille on suuri tarve. Monitoimijaisuuden tavoitteena on yhdessä tekemisen kulttuuri, jonka lähtökohtana on ihmisten kokonaisvaltainen tukeminen ja tavoitteena hyvinvoinnin edistäminen. Parhaimmillaan monitoimijainen yhteistyökulttuuri tukee kaikkia osapuolia ja huomioi kaikkien osapuolten asiantuntijuuden.

Eri sektoreilla toimivien ammattilaisten tuntemusta toistensa ydinosaamisesta ja toimintatavoista on edistettävä. Tällä hetkellä tietämättömyys tukea ja apua tarjoavista toimijoista on monitahoista: eri sektoreilla toimivien ammattilaisten tietoa toistensa ydinosaamisesta tulisi lisätä, samalla kun avun löytämisen pitäisi olla paljon nykyistä helpompaa sitä tarvitsevalle. Avun hakemisen kynnyksen madaltaminen näyttää rakenteellisen sosiaalityön näkökulmasta olennaiselta kehittämisen paikalta. Organisaatiotasolla tapahtuvien muutosten lisäksi sitä edistetään arjen keskustelutavoissa ja työn päivittäisen arjen käytänteissä.

LÄHTEET

Ahola, M. & Partanen, A. (2022) Monitoimijainen yhteistyö asukaslähtöisen sosiaalisen raportoinnin mahdollistajana (Case Rovaniemen Kansalaistalo. Teoksessa Liukko E. ym. (2022) Vaikuttava rakenteellinen sosiaalityö. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, painossa.

Airio, I. (2014) Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa. Teoksessa Niemelä M. (toim.) Eurooppalaiset elinolot. Kelan tutkimusosasto, 100-122.

Atkinson, M. & Wilkin, A. & Stott, A. & Doherty, P. & Kinder, K. (2002) Multi-agency workin: a detailed study. The National Foundation for Educational Research.

Cameron, A. M. (2016). What have we learnt about joint working between health and social care? Public Money and Management, 36(1), pp. 7-14.

Cheminais, R. (2009) Effective Multi-Agency Partnerships: Puttin Every Child Matters into Practice.

Günther, K. & Ranta, J. (2019) Mielenterveys- ja päihdekuntoutujan palvelusiirtymät. Asumisyksikön työntekijöiden neuvottelut asiakkaiden muuttuvista palvelutarpeista. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Vastapaino, 219–252.

Haataja, A. (2014). Yksin asuvana EU:ssa – taloudellinen riski vai mahdollisuus? Teoksessa Niemelä, M. (toim.) Eurooppalaiset elinolot, 122–150. Kelan tutkimusosasto.

Helne, T. (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Stakes.

Hirvilammi, T. (2015) Kestävän hyvinvoinnin jäljillä. Ekologistenkysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 136. Kelan tutkimusosasto. Helsinki.

Hujala, A. & Taskinen, H. & Oksman, E. & Kuronen, R. & Karttunen, A. & Lammintakanen, J. (2019) Sote-ammattilaisten monialainen yhteistyö Paljon palveluja tarvitsevat asiakkaat etusijalle. Yhteiskuntapolitiikka 84 (2019): 5-6. pp. 592-600.

Huotari, R. (2021) Osallisuuteen pyrkivä ruoka-apu myrskyn silmässä. Diskurssianalyysi ruoka-apuun liittyvistä verkkokeskusteluista vuosina 2017-2018. Diakonian tutkimus 2021:1.Hänninen, S. & Karjalainen, J. & Lehtelä, K. & Silvasti, T. (2008) Johdanto: Leipäjonoista ruokapankkeihin. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Kirsi-Marja Lehtelä & Tiina Silvasti (2008) Toisten Pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Gummerus.

Isoherranen, K. (2012) Uhka vai mahdollisuus: moniammatillista yhteistyötä kehittämässä. Unigrafia.

Isola, A. & Kaartinen, H. & Leemann, L.& Lääperi, R. & Schneider, T. & Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpaperi33/2017. THL.

Kainulainen, S. (2016) Yksinäisten elämänlaatu. Teoksessa Saari, Juho (toim.) 2016: Yksinäisten Suomi. Gaudeamus. Helsinki.

Kangas, O. & Niemelä, M. & Varjonen, S. (2013) Toimeentulotuki ja kohtuullisen toimeentulon normatiivinen määrittäminen. Teoksessa Olli Kangas, Mikko Niemelä & Anu Raijas (2013) Takaisin perusteisiin. Perusturvan riittävyys kulutuksen näkökulmasta. Kelan tutkimusosasto.

Kannasoja, S. (2019) Sosiaalinen toimintakyky – käsitteen suomalainen kehityshistoria. Teoksessa Lindh Jari; Härkäpää Kristiina & Kostamo-Pääkkö Kaisa: Sosiaalinen kuntoutuksessa. Lapland University Press. Rovaniemi.

Karjalainen, J. & Hossain-Karhu, R. & Marjamäki, P. & Sinkkonen, A. (2021) Ruoka luo yhteyden. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Socca.

Karjalainen, J. (2008) Nälkä-äläkästä Nälkäryhmään – tutkimus, ruokapankit ja politiikka lehdistössä. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Kirsi-Marja Lehtelä & Tiina Silvasti (2008) Toisten Pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Gummerus.

Kauhanen, J. (2016) Yksinäisen terveys. Teoksessa Saari, Juho (toim.) 2016: Yksinäisten Suomi. Gaudeamus. Helsinki.

Kauppinen, T. & Martelin, T. & Hannikainen-Ingman, K & Virtala, E. (2014) Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään? Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpaperi 27/2014. Helsinki.

Kekoni, T. & Mönkkönen, K. & Silén-Lipponen, M. & Tiihonen, M. & Saaranen, T. (2021) Moniammatillinen suursimulaatio opiskelijoiden oppimisen näkökulmasta. Janus vol. 29 (4) 2021, pp. 366–385.

Kellokumpu, J. (2007) Perhevapaiden kehitys 1990?2005: Isillä päärooli uudistuksissa, sivurooli käyttäjinä. Palkansaajien tutkimuslaitos.

Kortteinen, M. (1982) Lähiö: Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Otava.

Koskinen, S. & Martelin, T. & Notkola, I. & Notkola, V. & Pitkänen, K. & Jalovaara, M. &Mäenpää, E. & Ruokolainen & A. & Ryynänen, M. & Sjöberg, I. (2007). (toim.) Suomen väestö. Gaudeamus.

Kraav, S. (2022) Effects of loneliness and social isolation on mortality and morbidity in middle-aged men. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Health Sciences, 666. University of Eastern Finland

Kuivalainen S. (2007) Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. Yhteiskuntapolitiikka 72 (2007):1.

Jolkkonen A. & Koistinen P. (2001) Pätkätyö – askel vai este pysyvään työllisyyteen? Kansantaloudellinen aikakauskirja, 97. vsk., 4/2001, pp. 556-572.

Laihiala, T. (2018) Kokemuksia ja käsityksiä leipäjonoista : huono-osaisuus, häpeä ja ansaitsevuus. Juvenes Print.

Laihiala, T. & Mattila-Aalto, M. (2018) Ruoka-apu ja osallisuus. Aikuiskasvatus 2/2018.

Laihiala T. & Ohisalo, M. (2017) Leipäjonot sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden mittarina. Sosiologia 2/2017.

Lehtonen, J. & Muller, K. (2016) Yksinäisyys ja aivot. Teoksessa Saari, Juho (toim.) 2016: Yksinäisten Suomi. Gaudeamus. Helsinki.

Leinonen, A. (2008) Sosiaalipalvelut muutoksessa – Paras vai palveluaukko? Valopaino Oy.

Lindh J., Hautala S. & Romakkaniemi M. (2018) Sosiaalityön asiantuntijuus heikoimmassa asemassa olevien kanssa tehtävässä työssä. Teoksessa Juvonen Tarja, Lindh Jari, Pohjola Anneli, Romakkaniemi Marjo (toim.) Sosiaalityön muuttuva asiantuntijuus. Unipress.

Mayer T. & Anderson M. (2020) Food Insecurity. A Matter of Justive, Sovereignty, and Survival. Routledge.

Mäki, S. (2011) Peruselämää perusturvalla - taloudellisen niukkuuden kuluttajapositiot. Kulutustutkimus.Nyt: Kulutustutkimuksen seuran julkaisu., 5(1), pp. 33-51.

Mänttäri-Van Der Kuip, M. (2013) Julkinen sosiaalityö markkinoistumisen armoilla? Yhteiskuntapolitiikka vol. 78, 1/2013.

Mäntysaari, M. (1991) Sosiaalibyrokratia asiakkaan valvojana: byrokratiatyö, sosiaalinen kontrolli ja tarpeitten säätely sosiaalitoimistossa. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 51. Vastapaino.

Määttä, Anne (2010) Toimeentulotuen väliinputoajat. Janus, vol. 18, 1, pp. 20 – 34.

Niemelä, J. & Kivipelto, M. (2019) Asiakaslähtöinen palvelupolkumalli tulevaisuuden sote-keskusten lähtökohdaksi. Työpaperi 37/2019. Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.

Niemelä, P. (2006) Hyvinvoinnin käsite toiminnan teorian valossa. Teoksessa Pauli Niemelä & Terho Pursiainen (toim.) Hyvinvointi yhteiskuntapoliittisena tavoitteena. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia nro 62. Kuopion yliopisto, pp.67-79.

Niskala, A. & Ekholm, A. (2019) Kehittäjäasiakastoiminta. PowerPoint-diasarja. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. 30.7.2019.

Nussbaum, M. & Sen, A. (toim.) (1993). The quality of life. Oxford University Press, New York.

Ohisalo, M. & Laihiala, T. & Saari, J. (2015). Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa. Yhteiskuntapolitiikka 80 (2015):5. pp. 435-446.

Ohisalo, M. (2014) Leipäjonojen Suomi ja Eurooppa. Teoksessa Maria Ohisalo & Juho Saari, (2014) Kuka seisoo leipäjonossa? Kunnallisalan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83. Vammalan Kirjapaino Oy. Pp. 17-27.

Ohisalo, M. & Määttä, A. (2014) Viimeisen luukun jälkeen - Ruoka-avussa käyvien paikka julkisessa palvelu- ja tulonsiirtoverkossa. Teoksessa Maria Ohisalo & Juho Saari, (2014) Kuka seisoo leipäjonossa? Kunnallisalan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83. Vammalan Kirjapaino Oy. pp. 42-59.

Palomäki, L. (2009) Mitkä tekijät selittävät pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemusten eroja? Julkaisussa Yhteiskuntapolitiikka 5:74. pp. 542-553.

Talentia (2017) Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. PunaMusta Oy.

Törrönen Maritta (2016) Johdatus vastavuoroiseen sosiaalityöhön. Teoksessa Törrönen Maritta; Hänninen Kaija; Jouttimäki Päivi; Lehto-Lunden Tiina; Salovaara Petra & Veistilä Minna (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Gaudeamus, Helsinki, 12–24.

Ranta, J. (2020) Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279.

Saari, J. (2016) Suomalainen yksinäisyys. Teoksessa Saari, Juho (toim.) 2016: Yksinäisten Suomi. Gaudeamus. Helsinki.

Salonen, A. (2016) Food For The Soul Or The Soul For Food: Users' Perspectives On Religiously Affiliated Food Charity In A Finnish City. Unigrafia.

Silvasti, T. (2011) Ruoka-avun vakiinnuttaminen Suomessa. Tarpeen ja oikeutuksen jäljillä. Janus vol. 19 (3) 2011, pp. 279–289.

Vaininen, S. (2011) Sosiaalityöntekijät sosiaalisen ammattilaisina. Sosiaalityöntekijöiden ja yhteistyökumppaneiden käsitykset sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijöiden ammatillisesta toiminnasta 2000-luvun alussa. Tampereen Yliopistopaino Oy.

van Oorschot, W. (1991): Non Take-up of Social Security Benefits in Europe. Journal of European Social Security 1 (1991): 1, 15–30.

Virtanen, P. & Smedberg, J. & Nykänen, P. & Stenvall, J. (2017) Palvelu- ja asiakastietojärjestelmien integraation vaikutukset sosiaali- ja terveyspalveluissa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2. Valtioneuvoston kanslia.

OIKEUSLÄHTEET

L Toimeentulotuesta 1412/1997

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014

KUVAT JA TAULUKOT

Taulukko 1. Vastaajien sukupuoli, ikä, perherakenne ja elämäntilanne
Kuva 1. Kokemus arjesta ja hyvinvoinnista
Kuva 2. Kokemus arjen toimintakyvystä
Kuva 3. Kokemus sosiaalisista suhteista ja yhteisöllisyydestä
Kuva 4. Kokemus yksinäisyydestä
Kuva 5. Kokemus itsensä toteuttamisesta ja mielekkäästä tekemisestä
Kuva 6. Taloudellinen tyytyväisyys
Kuva 7. Kotitalouden toimeentuloon vaikuttavat tekijät.
Kuva 8. Ruoka-avun hakemisen pituus (n=139)
Kuva 9. Kansalaistalon ruokajakelussa käymisen säännöllisyys (n=140).
Kuva 10. Rovaniemen Kansalaistalon ruokajakelun merkitys kävijöille n=131-141
Kuva 11. Toimintojen ja palvelujen käyttö (N=146)
Kuva 12. Palveluiden käyttö (N=146)

LIITTEET

LIITE 1. Rovaniemen Kansalaistalon eri ruokajakelumuotojen hakukerroista 8/2019-12/2021

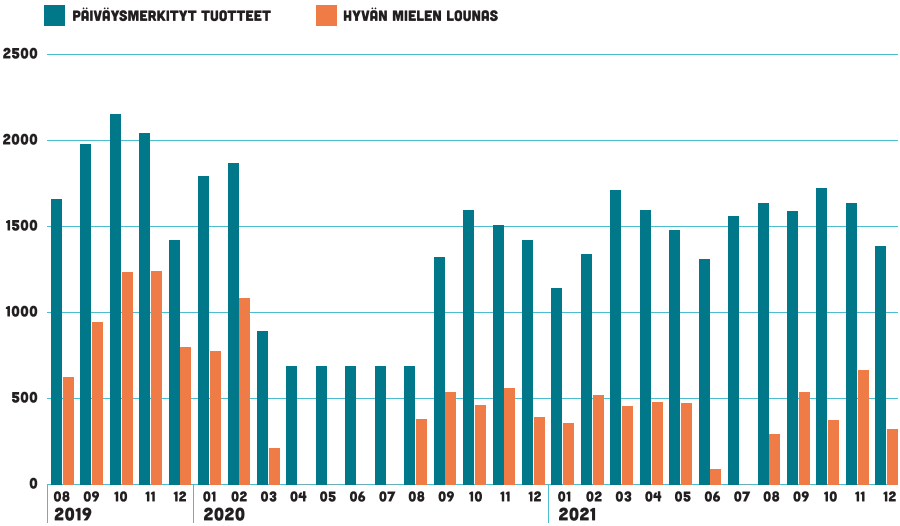

LIITE 2. Kotitalouden toimeentuloon vaikuttavat tekijät

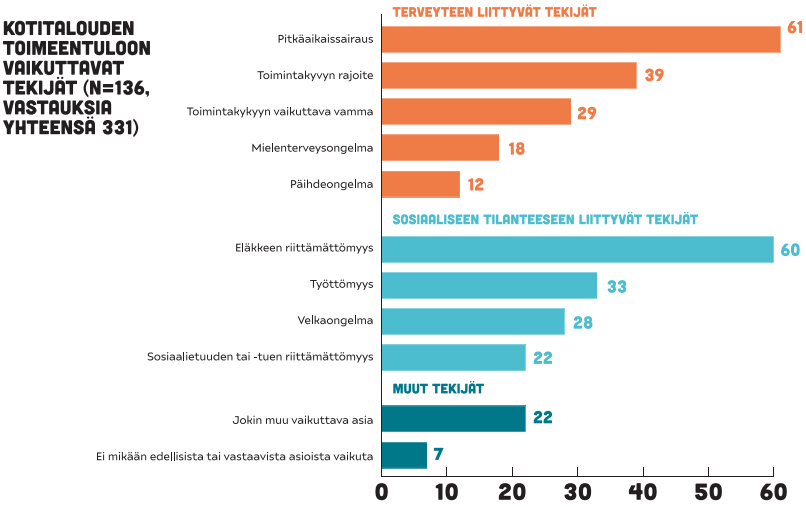

LIITE 3. Infokirje

Osallistuminen ruokalahjakorttien arvontaan sekä ilmoittautuminen haastateltavaksi tai kehittäjäasiakkaaksi

Ruokalahjakorttien arvontaan, haastatteluihin ja kehittäjäasiakastoimintaan voit osallistua ilmoittamalla yhteystietosi liitteenä olevalla lomakkeella. Ilmoittamasi yhteystiedot eivät ole yhdistettävissä kyselyvastaukseesi tai haastatteluusi.

Ruokalahjakorttien arvonta

Arvomme kyselyyn vastanneiden kesken kaksi 50€ ruokalahjakorttia. Suoritamme arvonnan kaksi viikkoa kyselyn päättymisen jälkeen. Olemme voittajiin henkilökohtaisesti yhteydessä.

Haastatteluun ilmoittautuminen

Haluaisitko kertoa lisää elämäntilanteestasi ja palvelukokemuksistasi? Sinulla on mahdollisuus osallistua maaliskuusta alkaen haastatteluihimme, joissa syvennämme Rovaniemen Kansalaistalolla toteutetussa lomakekyselyssä käsiteltyjä asioita.

Haastattelemme lomakekyselyyn vastanneita 18-64-vuotiaita henkilöitä. Haastattelijoina toimivat Rakenteellinen sosiaalityö Lapissa -hankkeen työntekijät ja Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen tutkijat.

Osallistuminen on vapaaehtoista ja luottamuksellista. Käsittelemme nauhoittamamme haastatteluaineiston siten, ettet osallistujana ole tunnistettavissa. Haastatteluun osallistumisen voit keskeyttää koska vain.

Haastattelut ovat osa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Rakenteellinen sosiaalityö Lapissa -hankkeen tiedonkeräystä tuottaen arvokasta tietoa palvelujen kehittämiseksi ja viestin viemiseksi päättäjille. Haastatteluaineistoja hyödynnetään Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen opetuksessa ja tutkimuksessa. Tuloksia hyödynnetään Kansalaistalon toiminnassa, palvelujen kehittämisessä ja vaikuttamisessa. Haastatteluja varten Lapin yliopisto on saanut tutkimusluvan Rovaniemen Neuvokkaalta.

Kehittäjäasiakkaaksi ilmoittautuminen

Sinä 18-64 vuotias, haluaisitko tulla meidän kanssamme kehittämään palveluja ja toimintaa? Pääset vaikuttamaan siihen, millaisia tulevaisuuden palvelut ja järjestöjen toiminta ovat. Osallistumisesta kehittäjäasiakastoimintaan maksetaan palkkio.

Kehittäjäasiakastoiminnassa asiakkaat osallistuvat palvelujen suunnitteluun ja kehittämiseen. Kehittäjäasiakkaana vaikutat päätöksentekoon yhteiskehittämisen idean mukaisesti toiminnan kaikissa vaiheissa. Yhteiskehittämisessä asiakkaat ja työntekijät toimivat yhdessä, yhdenvertaisina ja molempien asiantuntijuutta kunnioittaen.

LIITE 4. Kyselylomake

KYSELY RUOKA-APUA KÄYTTÄVILLE/VERSIO 2/23.11.20

TAUSTATIEDOT

1) Sukupuoleni on

1. nainen
2. mies
3. muu

2) Ikä vuosina_____

3) Kotitalouteni

1. asun yksin,
2. asun parisuhteessa
3. perhe (kaksi aikuista ja lapsi/lapset)
4. olen yksinhuoltaja
5. asun ystävän/ystävien kanssa
6. muu asumismuoto, mikä? _____

4) Ylin koulutukseni

1. perus- tai kansakoulu jäänyt kesken
2. perus- tai kansakoulu
3. lukio tai ammattikoulu
4. opisto tai korkeakoulu

5) Mikä tai mitkä vaihtoehdot kuvaavat parhaiten nykyistä elämäntilannettasi (rastita yksi tai useampi vaihtoehto)?

1. töissä pysyvästi
2. töissä määräaikaisesti
3. töissä osa-aikaisesti
4. työtön tai lomautettu
5. opiskelija
6. kotona vanhempain- tai hoitovapaalla
7. työkyvyttömyyseläkkeellä/kuntoutustuella
8. vanhuseläkkeellä
9. muu, mikä_____
10. en osaa sanoa

6) Pääasiallinen toimeentulo

1. Palkkatulot
2. Sairauspäiväraha
3. Toimeentulotuki
4. Työkyvyttömyyseläke
5. Kansaneläke,
6. Ansiosidonnainen päiväraha
7. Työmarkkinatuki
8. Opintotuki
9. Yritttäjätulot
10. Muu, mikä_____

ARKI, HYVINVOINTI JA PALVELUT

7) Seuraavat väitteet koskevat hyvinvointiasi. Arvioi väitteiden paikkaansa pitävyyttä asteikolla: täysin samaa mieltä, osin samaa mieltä, ei samaa eikä eri mieltä, osin eri mieltä, täysin eri mieltä

	4 Täysin samaa mieltä	3 Osin samaa mieltä	2 Osin eri mieltä	1 Täysin eri mieltä	0 En osaa sanoa
Olen tyytyväinen elämääni					
Olen tyytyväinen tämän hetkiseen elintasooni					
Olen tyytyväinen tämän hetkiseen fyysiseen terveyteeni					
Olen tyytyväinen tämän hetkiseen psyykkiseen terveyteeni					
Tuloni riittävät menoihini					
Selviydyn päivittäisistä tehtävistäni hyvin					
Koen olevani tarpeellinen muille					
Minulla on elämässäni mielekästä tekemistä					
Saan ystäviltä/läheisiltä riittävästi apua ja tukea, kun sitä tarvitsen					
Saan viranomaisilta riittävästi tukea, apua ja palveluita					
Tulevaisuudessa elämäni on parempaa					

8) Miten arkielämäsi sujuu? (arkielämään kuuluvat esimerkiksi arjen askareet kotona ja vuorokausirytmi)

1. Arkielämä sujuu hienosti.
2. Arkielämä sujuu useimmiten hyvin.
3. Arkielämässä on joitain ongelmia, mutta selviän niistä melko hyvin.
4. Arkielämässä on melko paljon ongelmia, arkivoisi sujua paremminkin.
5. Arkielämässä on paljon vakavia ongelmia, ja niitä on ollut kauan.

9) Kuinka hyvin seuraavat arkiseen elämääsi liittyvät väitteet kuvaavat tuntemuksiasi tällä hetkellä?

	4 Täysin samaa mieltä	3 Osin samaa mieltä	2 Osin eri mieltä	1 Täysin eri mieltä	0 En osaa sanoa
Arkielämä tuottaa minulle mielihyvää					
Tunnen että päivittäiset tekemiset ovat merkityksellisiä					
Tunnen että elämälläni on päämäärä ja tarkoitus					
Tunnen olevani arvokas					
Pystyn tekemään elämääni koskevia päätöksiä					
Pystyn toimimaan arvojen mukaisesti					
Koen elämäni olevan hyvin hallinnassani					
Koen pärjääväni elämässäni					

10) Kuulutko johonkin yhteisöön tai ryhmään?

1. Koen, että olen osa yhteisöä, jossa minulla on merkitystä.
2. Koen, että en kuulu mihinkään sellaiseen yhteisöön, jolla on minulle merkitystä.
3. Koen, että olen kaiken ulkopuolella

11) Onko sinulla ongelmia päihteiden käytössä (päihteitä ovat alkoholi, huumeet ja lääkkeet)?

1. Minulla ei ole ongelmia päihteiden kanssa tai olen toipunut niistä.
2. Minulla on jonkin verran ongelmia päihteiden kanssa.
3. Minulla on paljon ongelmia päihteiden kanssa

12) Jos et koe olevasi tyytyväinen elämääsi, haluatko kertoa minkä vuoksi koet näin?

_____

_____

_____

13) Mitä seuraavia palveluja olette käyttäneet viimeisen kolmen kuukauden aikana ruoka-avun lisäksi?

	Olen käyttänyt	Olen käyttänyt, mutta palvelu ei ole riittävä	Olen tarvinnut ja hakenut, mutta en saanut	En ole tarvinnut ja käyttänyt
Sosiaalitoimiston palveluja				
Asumispalvelut				
Talous- ja velkaneuvonta				
Terveyskeskuksen palveluja				
Mielenterveyspalveluja				
Päihdepalveluja				
Kelan palveluja				
Seurakunnan palveluja				
Työvoimatoimiston palveluja				
Järjestöjen/yhdistysten palveluja				

14) Miten käyttämäsi palvelut ovat vaikuttaneet hyvinvointiisi?

1. Ovat lisänneet hyvinvointiani.
2. Ovat lisänneet hyvinvointiani, mutta niitä on ollut vaikea saada.
3. Ovat vähän lisänneet hyvinvointiani joskus.
4. Eivät ole lisänneet hyvinvointiani.
5. En ole saanut palveluita, vaikka olisin tarvinnut, tai ne ovat heikentäneet hyvinvointiani.

15) Jos et koe saavasi riittävästi apua/palveluja kun sitä tarvitset, millaista apua/palveluja toivoisit saavasi?

_____
_____
_____
_____
_____

RUOKA-APU

14) Oletko käynyt ruoka-avussa?

1) 0-6 kuukautta,
2) 6-12 kuukautta,
3) 1-3 vuotta,
4) yli 3 vuotta,
5) en osaa sanoa

15) Oletko käyttänyt viimeisen vuoden aikana ruoka-apua?

1) Säännöllisesti
2) Melko usein
2) Satunnaisesti
3) Hyvin harvoin

	5 Täysin samaa mieltä	4 Osin samaa mieltä	4 Ei samaa eikä eri mieltä	2 Osin eri mieltä	1 Täysin eri mieltä
Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä.					
Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää.					
Ruoanjakelu on järjestetty hyvin.					
En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa					
Ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa					
Muiden ihmisten tapaaminen ruokajonossa on minulle tärkeää					
Ruoka-apu vastaa hyvin tarpeisiini					

17) Mitä muuta haluat sanoa elämäntilanteestasi ja palveluista?

_____
_____
_____
_____
_____

LIITE 5. Teemahaastattelurunko Kansalaistalon ruokajakelun kävijälle

Elämäntilanne nyt
Hyvinvointi/terveys/jaksaminen
Koulutus- ja työhistoria
Elämän käännekohdat
Korona ja poikkeusaika
Perhe ja sosiaaliset suhteet ja kuulumisen paikat
Turvallisuus ja elämä kotona
Ruoka-apu
Kansalaistalo
Muut paikat missä käy/toiminta jossa mukana
Palvelut ja asiakkuudet/tarve
Palvelujen ja toimintojen laatu/kohtaamiset
Rovaniemi
Ajatuksia palvelujen ja toimintojen kehittämisestä

LIITE 6. Luettelo Terveiset päättäjille-avovastauksista

”Jokainen ihminen on laulun arvoinen.”

Auttakaa oman maan kansalaisia!

”Kaveria ei jätetä”

Apua asuntotukeen!

Palvelut oltava asunnon lähellä, siksi asunto keskustassa, ei myöskään hävittää entistä elämää.

Asukastupa auki, ettei tarvi ulkona paleltua. 10 kerralla sisälle.

Iltapäivällä auki asukastupa pääsee kahville toisia tapaamaan
Asukastupa on ERITTÄIN tärkeä saada avatuksi. Se on minullekin ja monille muille ainoa paikka tavata ihmisiä, saada henkistä hyvinvointia.

Asunut vasta kuukauden, ei valittamista.

Corona-ajasta huolimatta täytyisi olla enemmän liikuntaharrastuksia myös vähän iäkkäämmille. Ei ole järkevää leikata.

Töitä ei tule niin että leikataan työttömiltä- Eläkkeet ylös, lisää lääkäreitä, että pääsee helpommin lääkärille, jos tarvii.

En osaa sanoa.

Enemmän erilaisia asuntoja tänne, esim. jossa pieni piha-alue.
Enemmän mahdollisuuksia yksin eläjälle esim. harrastus, koulutus "eläkeläiselle"

Epävarmoja rajoituksissa.

Että 60-vuotta täyttäneet voisivat jo päästä eläkkeelle, kun sairauksia on paljon eikä vaan laiteta työnhakijaksi.

Haluaisin sanoa mutta en sano koska koen sen turhaksi.

Haluaisin turvallisuutta ja olla iloinen. Ja tarvitsen apua elämässäni Suomessa. Hienoa että Marin Sanna on pääministerinä!

Huolehtikaa nuorista

Huomioisivat yksin asuvat vanhukset. Jokin yhteydenotto heihin ilman, ilman että siitä pitää maksaa.

Hyvä että ylijäämäruokaa jaetaan, on myös ekoteko!

Hyvä kysely. Vastasin omantunnon mukaan.

Hyvä veli järjestelmästä loppu

Hyvää päivää ja hyvästi, mulla on kiire kovasti. Yleinen palvelumuoto.

Ikääntyneistä huolehtiminen

Ilmainen voimisteluohjaus tukee terveyttä

Jos korkeastikoulutettu, työhön avoin & jaksava nuori putoaa TYÖTTÖMYYSTUKIEN OHI TOIMEENTULOTUELLE, heti irtisanomisensa jälkeen (firmalla loppui vain raha), yhteiskunnan tukirakenteet EIVÄT TOIMI TOIVOTULLA TAVALLA.

Joskus tunnen tarvitsevani sosiaalista apua. "Kun rahat eivät riitä jukulauta"

Kaikki päätökset okei.

Kannatan ja suosittelen vahvasti perustulon käyttöönottoa koko Suomessa, vähentäisi epävarmuutta ja stressiä sekä tukisi monen ihmisen hyvinvointia.

Kannustinloukusta päästävä eroon. Palkalla on tultava toimeen elämäntilanteesta riippumatta.

Lapsille ”periytyvä” köyhyys saatava pois.

Kaupungin tulee kuulla eläkeläisiä, mitä heille kuuluu ja heiltä puuttuu.

Kodinhoitajia kaupungin kautta edullisesti tai ilmaiseksi taloustilanteen mukaan.

Kaupungin tulee huolehtia enemmän. Kotona asuvista ikäihmisistä. Ei tartte mennä palvelutaloon.

Käykää päättäjät ma tai pe klo 10 katsomassa jonoa! Ja jutelkaa jonolaisten kanssa -> tiedätte tilanteen paremmin.

Kiitoksen... Kiitos

Kokeilkaa kuukausi tulla toimeen pienellä työmarkkinatuella!

Leipäjonot ovat alistamista

Miksi ei invakortilla saa mennä TK:een tai sairaalaan, koska yleensä annetaan sairaille.

Mistä voi hakea pitkään omaisten hoitajana ennen sotaa syntyneet, jotka on huolehtineet korvauksetta lähes kaikki rintaman ja kotirintaman naiset.

Nostakaa eläkkeitä ettei tarvisi olla ruokajonossa!

oikein hyvä

Olen ollut vähän aikaa näissä toiminnoissa mukana, en voi vielä arvioida. olen tyytyväinen

Olen tyytyväinen.

Olen saanut tarvittavat apuvälineet. Minulla on seuraa.

Olen aina saanut pyydettäessä apua. Olosuhteisiin nähden kohtalainen.

On hyvä että te huolehditte kuitenkin meistä kaikista. kiitos paljon siitä.

Ottakaa köyhät huomioon..

Parempaa tiedotusta asioista.

Perustoimeentuloilla eläville pussikuljetus ilmainen pienituloisille eläkeläisille

Pienellä eläketulolla olevat elävät niukkaa elämää. Pienen eläkkeen saaja tulisi saada terveys menoihin toimeentulotukea

Pienituloisille ja pienituloisille eläkeläisille pussi kuljetus ilmainen
Pienituloisten verotus pienemmäksi

Pientä kotiapua + ohjausta kodin hoitamiseen, ylivilkkaana henkilönä ADHD ei pysty hahmottelemaa tiettyjä asioita (esim. vaatteitten viikkaus).

Psykoterapian hakijat jäävät yksin terapeutin valintavaiheessa, tukea tähän, kiitos. Hakuvaiheessa on usein voimat loppu, sekä terapeutteja ja palveluntarjoajia tarvitaan enemmän.

Pyörätiet parempaan kuntoon.

Rahaa toimintakyvyn ylläpitämiseksi. Kotiavustus, myös liikunta-ulkoilu-keskustelu.

Ruan jakelu on hyvä pitää.

Ruoka-apua tarvitaan.

Satsatkaa ruoka-apuun ja pienituloisten työikäisten auttamiseen, maksaa itsensä takaisin.

TÄÄLLÄ ASIOIVILLE TOIMEENTULO TUKEA! TAVALLA TAI TOISELLA!

Tällainen ruoka-apu on monelle taloudellisesti olennaisen tärkiä.

Täällä erittäin mukava hakea ja tervetullut tunne. Monelle tämä on ainoa sosiaalinen kontakti, tutustuvat uusiin ihmisiin ja täällä monenlaista toimintaa. Tätä apua tarvitaan.

Apua SPR:n ystäväpalvelusta.

Terveyskeskuspalvelut nopeammin

Toiminta ok.

Tukea ikäihmisille.

Töitä nuorille.

Tasapainoa kaupungin talouden hoitoon.

Pois turhat johtajat (hyvävelinimitykset).

Työkyvyttömyyseläkkeen pitää myöntää. Itsellä niska romuna ja vain yli 60v on kuulemma oikeus eläkkeeseen. Tästä tulee vielä sisällissota.

Työttömyystuet verovapaiksi (työmarkkinatuki)

Vähävaraisillekin normaalin elämän mahdollisuus.

Valitaan työttömiä ja köyhiä valtuustoon! Tietävät asioista!

Velkoihin joustoa, maksuaikaa ulosotossa enemmän.

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Euroopan unioni
Euroopan sosiaalirahasto

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020